ۋەتەندىن ئارتۇق تەخت يوق،
ۋەتەنسىز قىلالمىغان ئارتۇق بەخت يوق.

ئۇيغۇرستان

1994
نويابىر
11(23)
سان

«ۋەتىنىمىزدىكى ئېزىلگەن مىللەتلەر كۆرەش قىلىپ قولغا كەلتۈرگەن بەراۋەرلىك ھوقۇقىدىن پۈتۈنلەي مەھرۇم بولدى. بەراۋەرلىك ھوقۇق ئورنىغا ئاسسىمىلياتسىيە سىياسىتى يۈرگۈزۈلدى. ھوقۇقىدىن مەھرۇم بولغان خەلق ئاستا-ئاستا مۇنقەرىز بولۇپ يوقاپ كېتىشنىڭ ئورنىغا، «ياكى ئۆلۈم ياكى كۆرۈم» دەپ قولىغا قورال ئېلىپ، كۆرەش مەيدانىغا چىقىشقا مەجبۇر بولدى» — ئە. قاسىمى.

ئۇيغۇرستاننى ئازات قىلىش تەشكىلاتى مەركىزى كومىتېتىنىڭ ئورگىنى. ئايدا بىر چىقىدىغان ئىجتىمائىي-سىياسىي گېزىت.

ھاشىر ۋاھىدى
(ئۇ. ئا. ت. مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رەئىسى)

1944-1949-يىللاردىكى مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ ئۆتمۈشى ۋە تەجرىبە-ساۋاقلىرى.

(تۈنۈگۈن ۋە بۈگۈن)

مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنى كىملەر، نېمە مەقسەت بىلەن قانداق ئۇيۇشتۇرغان؟

1944-يىلدىكى مىللىي ئازادلىق ھەرىكەت باشلىنىش ھارپىسىدا، ئۇيغۇرستاندىكى سىياسىي ۋەزىيەت مۇنداق ئىدى:

1941-يىلىنىڭ ئاخىرىدا، نېمىس فاشىست باسقۇنچىلىرى موسكۋا تۈۋىگە يېتىپ كەلگەن، لېنىنگرادنى قورشاۋغا ئالغان ۋاقىتتا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يۆلىشى بىلەن تەختكە چىقىپ، ئۇيغۇرستاندا 10 يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان شىڭ شىسەي، سوۋېتتىن يۈز ئۆرۈپ، گومىنداڭنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتقان ئىدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بولسا، فاشىزمغا قارشى ئىتتىپاقداش دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغىنىغا قارىماستىن، سوۋېت ئىتتىپاقىغا نىسبەتەن دۈشمەنلىك مەۋقەسىدە تۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەنگلىيە، ئامېرىكا دۆلەتلىرى بىلەن يېقىنلىشىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كېلىدىغان «كوممۇنىزم خەۋپى»دىن ساقلىنىشقا تىرىشاتتى. شۇڭا ئۇيغۇرستاننىڭ مەركىزى ئۈرۈمچى شەھىرىدە ئەنگلىيەنىڭ، ئامېرىكىنىڭ كونسۇللۇقلىرى ئېچىلىپ، رەسمىي ئىشقا كىرىشكەن ئىدى. بۇنىڭ بىلەن چەكلەنمەستىن، ئۇيغۇرستان يېرىدە ئامېرىكىنىڭ ھاۋا ئارمىيە بازىسىنى قۇرۇش، ئۈرۈمچىنىڭ شىمالىي قىسمىدا، س س س ر غا قارشى راكېتىلارنى ئورنىتىش توغرىلىق خىتاي-ئامېرىكا كېلىشىمى ئىمزالانغان ئىدى. ئەگەر بۇ كېلىشىملەر ئورۇنلانغان بولسا، سوۋېت ئىتتىپاقىغا بىۋاسىتە تەھدىت سالاتتى. سوۋېت گېرمان ئۇرۇشىنىڭ قىيىن پەيتىدە، سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزىنىڭ بىخەتەرلىكىنى تەمىن ئېتىش ئۈچۈن، ئوتتۇرا ئاسىيادا چوڭ ھەربى كۈچلەرنى توختىتىشقا، ئۇنى تولۇق تەمىنلەپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتى.

ئىككىنچىدىن: ئامېرىكا دۆلىتى 1943-يىلىلا ئاتوم بومبىسىغا ئىگە بولغان ئىدى. بۇ ئاتوم قورالىنىڭ دەسلەپكى «بوۋىقى» بولسىمۇ، شۇ زاماندا ئەڭ دەھشەتلىك قورال ھېسابلىناتتى. ئامېرىكىنىڭ ھەربى كۈچىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ خۇددى شۇنداق قورالغا ئىگە بولۇشى كېرەك ئىدى. ئاتوم بومبىسىنى ياسايدىغان «ئۇران» بولسا، ئۇيغۇرستاننىڭ شىمالىدىكى ئىلى ۋە ئالتاي تاغلىرىدا، كاللەك-كاللەك ھالدا، ئۇچۇقلا ياتقانلىقىنى، ئۇنى كولاپ ئاۋارە بولمايلا ئېلىپ پايدىلىنىشقا بولىدىغانلىقىنى سوۋېت ئىنژېنېرلىرى بىلەن رازۋېتچىكلىرى ئاللىقاچان ئېنىقلىغان ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا باي يەر ئاستى بايلىقلارمۇ تولۇپ ياتاتتى.

ئۈچىنچىدىن: سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يۆلىشى بىلەن 1933-يىلى غوجا نىيازنىڭ قوزغىلىڭىنى مەغلۇپ قىلىپ، ئۇيغۇرستاننىڭ ھۆكۈمرانلىق تەختىگە چىقىۋالغان شىڭ شىسەي، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەن قىيىن پەيتتە، ۋاپاسىزلىق قىلىپ، يۈز ئۆرۈپ كەتكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە، كېلىشىم بويىچە، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كېلىپ، ئىشلەپ بېرىۋاتقان ئىنژېنېر-مۇتەخەسسىسلەرنى، شەرقى چېگارىنى ساقلاپ بېرىۋاتقان ئەسكەرلىرىنى شۇنىڭدەك ئۈرۈمچى تۇدۇڭخابادىكى ئايروپىلان ئىشلەپ چىقىرىدىغان زاۋۇدنىڭ خادىملىرىنى قوغلاپ چىقىرىپ، ستالىنغا تازا ئەلەم قىلغان ئىدى. شۇڭا ستالىن ھۆكۈمىتى شىڭ شىسەيدىن ئۆچ ئېلىشنى مەقسەت قىلغان ئىدى.

تۆتىنچىدىن: ئۇيغۇرستاننىڭ تەبىئىي بايلىقلىرىنى، چارۋىچىلىق بىلەن ئاشلىقىنى قولغا ئېلىپ، ئۇرۇشتا ۋەيران بولغان ئىقتىسادىنى قىسمەن بولسىمۇ تولدۇرۇپ، قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىۋېلىشنى خالىغان ئىدى. بەشىنچى، ئۇيغۇرستان خىتاينىڭ مۇستەملىكىسى بولۇپ تۇرغان شارائىتتا، بۇ پىلانلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇنداق قىلىپ ئۇيغۇرستان زېمىنىدا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ۋە ئۇنىڭ خوجايىنلىرى — ئەنگلىيە-ئامېرىكا دۆلەتلىرىنىڭ مەنپەئەتلىرى توقۇنۇشۇپ قالغان ئىدى. بۇلاردىن تاشقىرى، مىللىي مۇستەقىللىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى ھارماي-تالماي كۆرەش قىلىۋاتقان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي مەنپەئەتى تۇراتتى. بۇ خەلقنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق ئارزۇسى ناھايىتى كۈچلۈك، خىتاي باسقۇنچىلىرىغا بولغان نەپرىتى ناھايىتى ئۇلۇغ ئىدى. مۇشۇنداق شارائىتتا، ئۇيغۇرستاندا يۇقارقى 3 خىل مەنپەئەتنىڭ گىرەلىشىپ كەتكەن ۋەزىيىتى شەكىللەنگەن ئىدى. مۇشۇ ۋەزىيەتتە، سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتىنى تەمىن ئېتىش ئۈچۈن ئۇيغۇرستان خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق ئارزۇسىدىن، خىتاي باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئىنقىلاۋى كەيپىياتىدىن پايدىلىنىش قارارىغا كەلدى.

يەنى بۇ يەردىكى ئەنگلىيە، ئامېرىكا دۆلەتلىرىنىڭ كونسۇللۇقلىرىنى، گومىنداڭنىڭ ئىرقى تەرەپكە ئىرغىتىپ تاشلاش، ئۇيغۇرستان يېرىدە ئامېرىكىنىڭ ھاۋا ئارمىيە بازىسىنى قۇرغۇزماسلىق، راكېتىلارنى ئورناتقۇزماسلىق، شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ بىۋاسىتە تەھدىتىدىن قۇتۇلۇش، ئىلى ۋە ئالتاي تاغلىرىدا «مانا مەن» دەپ كۆرۈنۈپ تۇرغان ئۇران، ئالتۇن، بېرىللىيستان ۋە باشقا بايلىقلارنى خالىغانچە ئېلىپ پايدىلىنىپ، تېز ئارىدا ئاتوم قورالىغا ئىگە بولۇش، ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىۋېلىش ھەم شىڭ شىسەيدىن ئۆچ ئېلىش قاتارلىق مەقسەتلەرگە يېتىش ئۈچۈن، ئۇيغۇرستاندا مىللىي ئىنقىلاپنى پەيدا قىلىپ، ئۆزىنىڭ دۈشمەنلىرىنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قولى بىلەن ئۇرۇشنى مۇۋاپىق كۆردى.

مۇشۇ مەقسەتتە، ستالىننىڭ ئۆزىدا مەخسۇس بۆلۈم تەشكىل قىلىنىپ، ئۇنىڭغا سىياسىي بيۇرو ئەزاسى كوسىگىن بىلەن ن.ك.ۋ.د. نىڭ باشلىقى بېرىيە لەر مەسئۇل قىلىندى. شۇلارنىڭ رەھبەرلىكىدە، ئۇيغۇرستاندا مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە ئەمەلگە ئاشۇرۇش ۋەزىپىسى، ئۆزبېكىستان كومپارتىيىسىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى ئوسمان يۇسۇپوۋقا تاپشۇرۇلدى. قازاقىستان بىلەن قىرغىزستان كومپارتىيىلىرى بۇ ئىشقا ھەمكارلىشىشقا جەلپ قىلىندى. شۇنداق قىلىپ، مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنى ئۇيۇشتۇرۇش ئىشى باشلىنىپ كەتتى: تەييارلىق خىزمىتى تۆۋەندىكى يۆنىلىشلەر بويىچە ئېلىپ بېرىلدى:

1) موسكۋا، ئۇكرايىنا، سەمەرقەنت ۋە ئالمۇتا شەھەرلىرىدىكى پارتىيە ۋە رازۋېت مەكتەپلىرىدە، نەچچە يۈزلىگەن رازۋېتچىكلارنى تەربىيەلەپ، ھەرخىل ناملار بىلەن نىقاپلاپ ئۇيغۇرستانغا تاشلىدى. مەسىلەن: م. بورىسوۋ، ماكسىم جاپپاروۋ، شېرباقىيوۋ، غازىدىن ھاشىموۋ ۋە باشقىلار .....

2) 1937 - 1938 - يىللىرى «خەلق دۈشمىنى» دېگەن تۆھمەت بىلەن تۈرمىگە قامالغان ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ بىر قىسمىنى تۈرمىدىن بوشىتىپ، قىسقا مۇددەتلىك تەربىيەلەشتىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، ئەركەشتام، تورغاس ۋە زايسان چېگرىلىرى ئارقىلىق، يوشۇرۇن ھالدا ئۇيغۇرستانغا كىرگۈزدى. بۇ خىل كىشىلەرنىڭ سانى 280 دىن ئارتۇق بولۇپ، ئەخمەتجان قاسىمى، مۆمىن ھەمرايېۋ (ئالىماخۇن)، ئابدۇشۈكۈر (باراتئاخۇن) ۋە باشقىلار شۇلار جۈملىسىدىندۇر.

3) ئەسلى غۇلجىلىق كىشىلەردىن: پاتىخ مۇسلىموپ، ئەھمەت رەپىق، نۇر، ھوشۇر، ئوسمان، سېيىدۇللا سېيىدۇللايېۋ، قۇربان ئاتارلىق كىشىلەرنى مەخپىي ھالدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئېپ چىقىپ، ئالمۇتىنىڭ «ھېيدەر» ۋە «لاگېر» لاردا ھەربىي سەياسىي تەربىيە بېرىپ، 1944 - يىلى يازدا يوشۇرۇن ھالدا غۇلجىغا ئۆتكۈزۈپ، ئىنلقىدىن ھەرىكەت باشلاشقا ئەۋەتتى.

4) 1943 - يىلى غۇلجا شەھىرىدە «شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» ناملىق سەياسىي تەشكىلاتنى قۇرغۇزغان ئىدى. بۇ تەشكىلاتنىڭ ئەزالىرى ھەممىسى يەرلىك كىشىلەر بولۇپ: ئېلىخان تۆرە، رەخىمجان سابىرى، ئابدۇكېرىم ئابباسوپ، ئابدۇرۇپ مەخسۇم، مەھەممەتجان مەخسۇم، زۇنۇن تېيىپوپ، جانى يولداشوپ، سالىجانباي، مۇھەممەدىن، نۇردۇنبەگ ۋە ئۆمەرجاندىن ئىبارەت 11 كىشىدىن تەركىپ تاپقان ئىدى. بۇ، سوۋېت رازۋېتچىكلىرى بورىسوپ بىلەن ماكسىم جاپپاروۋلارنىڭ قولى بىلەن ئۇيۇشتۇرۇلغان يالىلانما تەشكىلات ئىدى.

5) سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى تەركىۋىدىكى، سوۋېت - گېرمان ئۇرۇشىدا تەربىيەلەنگەن ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبەك، تاتار مىللىتىگە مەنسۇپ بولغان بىر قىسىم جەڭچى - ئەپىتسېرلارنى تاللاۋېلىپ، قىزىل ئارمىيە شتاتىدا يوق يىلاۋايى دىۋىزىيە تەشكىل قىلدى. ئۇلارنى ئۇيغۇرچە مىللىي كىيىملەرنى كىيگۈزۈپ، يوشۇرۇن ھالدا ئۇيغۇرستانغا كىرگۈزدى.

6) تاشكەنت شەھىرىدە، ئابدۇمېجىت روزىباقىيېۋنىڭ باش مۇھەررىرلىكىدە «شەرق ھەقىقىتى» ژۇرنىلىنى؛ ئالمۇتا شەھىرىدە مەشۇر روزىيېۋ بىلەن قادىر ھاسانوپلارنىڭ مۇھەررىرلىكىدە «قازاق ئېلى» كېيىن «يېڭى ھايات» ژۇرنىلىنى نەشر قىلدۇرۇپ، 1943 - يىلىنىڭ بېشىدىن باشلاپ، يوشۇرۇن ھالدا ئۇيغۇرستانغا كىرگۈزۈپ تەردى. بۇ ژۇرناللاردا: - «ئۇيغۇر خەلقى باتۇر كۈرەشچان خەلق، سىلەردىن سادىردەك باتۇرلار، مەخمۇت قەشقەرىدەك دانالار چىققان، ۋەتەن سىلەرنىڭ، ۋەتەننى ئازات قىلىڭلار، دۈشمەنگە قۇل بولماڭلار، ئالدانماڭلار، قوزغىلىڭلار!» دەپ تەشۋىق قىلىناتتى. سوۋېت كىنو - فىلىملىرى كۆرسىتىلىپ، خەلقنى كۈرەشچانلىققا باتۇرلۇققا دەۋەت قىلاتتى .....

ژۇقۇرىدىكى 6 تۈركۈم كىشىلەر ئۆز ئارا ماسلاشتۇرۇلۇپ ئىشلىتىلىش ئارقىلىق، ئۇيغۇرستان خەلقى ئىچىدە مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ ئىدىيىۋى تەييارلىقى ئورۇنلاندى. ئەمەلىي ھەرىكەتنى باشلاشنىڭ شەرت شارايىتى ھازىرلاندى.

2 - مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ باشلىنىشى.

ژۇقارقى تەييارلىقلاردىن كېيىن، ئەمەلىي ھەرىكەتنى باشلاشنىڭ ۋاختى يەتتى دەپ ھېساپلىغان موسكۋا 1944 - يىلىنىڭ باھارىدا ئىشنى قەشقەرىيەدىن باشلىماقچى بولۇپ ئورۇنغان ئىدى. سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ 1933 - يىلقى مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنى قانلىق تۈردە باستۇرغان قىلمىشىنى ئۇنۇتمىغان قەشقەر خەلقى سوۋېتكە ئىشەنمىگەنلىكتىن، ھەرىكەتنى قوللىمىدى. ئاندىن كېيىن ھەرىكەتنىڭ مەركىزىنى ئىلىغا يۆتكەپ، شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى ئارقىلىق خەلقنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈشكە باشلىدى. بۇ ئىشتا سوۋېتنىڭ قولى بارلىغىدىن گۇمان پەيدا قىلماسلىق ئۈچۈن، ھەرىكەتنى سوۋېت چېگرىسىدىن ژىراق بولغان نىلقىدىن باشلاشقا قارار قىلىندى. ئەسلى، چۆچەك ۋىلايەتلىرىدىكى خەلق ئىچىدە، سوۋېتنىڭ تەسىرى كۈچلۈك بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە گومىنداڭنىڭ زۇلمىدىن بىزار بولغانلىقتىن، خەلق ئاممىسى مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنى قىزغىن قوللىدى. شۇ دەۋىردە، بىزنىڭ خەلقىمىز مىللىي مۇستەقىللىككە تەشنا ئىدى، سوۋېتنىڭ ياردىمىگە تايىنىپ مىللىي مۇستەقىللىككە ئېرىشەلەيمىز دەپ ئىشەنگەن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ خەلقىمىز قوزغالدى، قولىغا قورال ئالدى، قانلىق جەڭلەرگە كىردى. مەلۇماتلارغا قارىغاندا، 1945 - يىلى ئۇيغۇرستاندا قولىغا قورال ئالغان كىشىلەرنىڭ ئومۇمىي سانى 140 مىڭغا يەتكەن. (ئارمىيە، پارتىزان ۋە يەككە كۈرەشچىلەر بولۇپ) خەلقىمىز بىردەك قوزغىلىپ، پىداكارانە جەڭ قىلغانلىقتىن، مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەت تېزدىن كېڭىيىپ ئۇلۇغ غەلىبىلەرگە ئېرىشتى. 1944 - يىلى 12 - نويابىر كۈنى غۇلجا شەھىرى ئاساسەن ئازات قىلىنىپ، «ئازات شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىندى. شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى 9 ماددىلىق سەياسىي دېكلاراتسىيىسىنى ئېلان قىلدى. مەزكۇر دېكلاراتسىيىنىڭ 1 - ماددىسىدا: - «خىتاي باسقۇنچىلىرىنى ۋەتىنىمىزدىن پۈتۈنلەي قوغلاپ چىقىرىش» دەپ ئېنىق بەلگۈلەنگەن ئىدى. موشۇ نىشاننى ئەمەلگە ئاشۇرۇش مەخسىتىدە، 1945 - يىلى 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى بۇرۇنقى پارتىزان قىسىملىرى ئاساسىدا، مۇنتىزىم مىللىي ئارمىيە تەشكىل قىلىندى. مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىمىز شىمالى، ئوتتۇرا ۋە جەنۇبى يۆنىلىش دەپ ئاتالغان 3 يۆنىلىش بويىچە ھەربىي ژۈرۈشلەرنى باشلاۋەتتى. 1945 - يىلىنىڭ سېنتەبىر ئېيىغىچە ئىلى، تارباغاتاي ۋە ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى تولۇق ئازات قىلدى. جەنۇبى يۆنىلىشتىكى ئەسكەرلىرىمىز ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ كۇچار، باي، كونا شەھەر ناھىيىلىرىنى ئېلىپ، ئاقسۇ يېڭى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلانغان ئىدى. ئوتتۇرا يۆنىلىشتىكى ئەسكەرلىرىمىز ماناس دەرياسىغا يېتىپ بارغان بولۇپ، ئۈرۈمچىنى ئېلىشقا تەييار ئىدى. شىمالى يۆنىلىشتىكى ئەسكەرلىرىمىز بولسا، جان - ئەلسۇن چۆلىنى كېسىپ ئۆتۈپ، گوچېڭنى ئېلىشقا تەييار ئىدى. قىسقىسى، مىللىي ئارمىيىمىزنىڭ غالىبانە ژۈرۈشلىرى نەتىجىسىدە، ئۈرۈمچىدىكى خىتاي باسقۇنچىلىرى قېچىشقا باشلىغان؛ پۈتۈن ئۇيغۇرستاننىڭ ئازات بولىدىغان كۈنلىرى كۆزگە كۆرۈنۈپ قالغان ئىدى .....

3 - مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ توختىتىپ قويۇلىشى.

بىراق، موسكۋانىڭ بۇيرۇغى بىلەن، ئۇيغۇرستاننىڭ مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتى يېرىم يولدا توختىتىپ قويۇلدى. بۇنىڭغا تۆۋەندىكى ئەھۋاللار سەۋەپ بولدى: شۇ كۈنلەردە خەلقارا مەيداندا زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. يەنى 1945 - يىلى 9 - ماي كۈنى گېتلېر گېرمانىيەسى، 14 - ئاۋغۇست كۈنى بولسا ياپون مىللىتارىستلىرى ئۇرۇشتا يېڭىلىپ، شەرتسىز تەسلىم بولدى. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئوت - يالقۇنلىرى ئۆچتى؛ ئۇرۇش ئىتتىپاقچىلارنىڭ غەلىبىسى بىلەن ئاياقلاشتى.

1945 - يىلى 14 - ئاۋغۇست كۈنى، ئۇرۇشتا غەلىبە قىلغان تۆرت ئىتتىپاقداش دۆلەتلەرنىڭ رەھبەرلىرى: ستالىن، چياڭكەيشى، روزۋېلت ۋە چېرچىللارنىڭ ئۇچرىشىشى بولۇپ ئۆتتى. ئۇچرىشىشتا ئۇرۇشتىن كېيىنكى دۇنيانىڭ تەقدىرى ھەل قىلىنىۋاتاتتى. ستالىن، چياڭكەيشىدىن موڭغۇلىيىنىڭ دۆلەت سۇۋېرېنىتېتىنى تونۇشنى تەلەپ قىلدى؛ چياڭكەيشى بولسا ئۇنىڭ بەدىلىگە، ستالىندىن: «شىنجاڭدىكى توپىلاڭنى توختىتىشنى، شىنجاڭ جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشنى» تەلەپ قىلدى. ستالىن بۇ شەرتكە رازىلىق بەردى، ماقۇل كەلدى، شۇنداق قىلىپ، سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ باشلىغى ستالىن ئۇيغۇرستان خەلقىنىڭ ھېساپسىز قۇربانلار بەدىلىگە قولغا كەلتۈرگەن مىللىي مۇستەقىللىكىنى ئاسانلا خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە سېتىۋەتتى. چۈنكى، ستالىننىڭ قارىشىچە: موڭغۇلىيىنىڭ مۇستەقىل دۆلەت بولۇشى، خەلقارا شارايىتقا ھېچقانچە تەسىر كۆرسەتمەيتتى. ئۇيغۇرستاننىڭ مۇستەقىل دۆلەت بولۇشى بولسا، سوۋېت ئوتتۇرا ئاسىياسىغا تەسىر قىلىپ، سوۋېتتىن بۆلۈنۈپ چىقىپ كېتىشكە سەۋەپچى بولار ئىمىش...

ستالىننىڭ بۇ «مەرتلىگى»، ھەيران بولغان چېرچىل ئۆزىدىن ئېرىراق ئولتۇرغان روزۋېلتقا ئېگىشىپ: -«ستالىن جاناپلىرى بۇ قېتىم جىيالڭ كەيشىنى تازا خۇش قىلدىدە!» -دەپ قويىدى. (بۇ توغرىلىق «تايمىس» گېزىتىنىڭ مۇخبىرى يازغان)

مانا يەنە بىر ئىسپات: 1945-يىلى سىنتەبىرنىڭ بېشىدا، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ماناس دەرياسى بويىغا يېتىپ بېرىپ ئۈرۈمچىگە تەھدىت سېلىۋاتقان بىر ۋاقىتتا، گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى ئەربىي قوماندانى نەنجىڭدىكى جىيالڭ كەيشىگە تېلېگرامما يوللاپ: -«مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ماناس دەرياسى بويىغا يېتىپ كەلدى، ئۈرۈمچى خەۋىپ ئاستىدا، شۇنىڭ ئۈچۈن، شىنجاڭنىڭ مەركىزىنى ھامىغا (قۇمۇلغا) كۆچۈرۈشكە رۇخسەت قىلىڭىز!» -دەپ ئىلتىماس قىلغان. گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ شتاپ باشلىقى دەزكۇر تېلېگراممىنى جىيالڭ كەيشىگە تۇتۇپ بەرگەندە، جىيالڭ كەيشى قاقاھلاپ كۈلۈپ: -«ئۇنىڭغا جاۋاپ بېرىپ ئېيت! مىللىي ئارمىيىنىڭ زورىشى ماناس دەرياسىدا توختايدۇ، ئەمدى بىر قەدەممۇ ئالغا ماڭمايدۇ؛ مەركەزنى كۆچۈرۈشنىڭ ھاجىتى يوق!» -دەپ ئېيتقان. مەلۇمكى، جىيالڭ كەيشى بۇ چاغدا ستالىننىڭ ۋەدىسىنى ئېلىپ بولغان ئىدى.

گەپ بۇ يەرگە كەلگەندە، ستالىن نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇرىستان خەلقىنىڭ ئىنقىلابىي كۈرەش مېۋىلىرىنى ئاسانلا خىتايغا سېتىۋەتتى؟ -دېگەن بۇ ئالىنىڭ تۇغۇلۇشى تەبىئىي. شۇنىڭ ئۈچۈنكى، ستالىن ۋە ئۇنىڭ ھۆكۈمىتى ئۇيغۇرىستان خەلقىنىڭ مۇستەقىل بولۇشىنى خالىمايتتى. ئۇلار 1944-يىلىدىكى مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنى ئۇيۇشتۇرغاندىمۇ ئۇيغۇرىستان خەلقىنى ئازادلىققا ئېرىشتۈرۈشنى مەقسەت قىلغان ئەمەس، بەلكى، ئۇيغۇرىستان خەلقىنىڭ قىزىل قانلىرى بەدىلىگە ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي غەرىزىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىلا مەقسەت قىلغان ئىدى. بۇنى بىز مۇنۇ پاكىتتىن روشەن كۆرەلەيمىز: ئوسمان يۇسۇپ، ئابدۇمەجىت روزىباقىيېۋنى ئۆز كابىنېتىغا چاقىرتىپ كېلىپ، شەرق ھەققىدە، زورنىسىنى چىقىرىش ھەققىدە يول-يورۇق بەرگەندە، بۇ ئىشتا موسكۋانىڭ يازمىچە يول-يورۇقىنى قوشۇپ تاپشۇرغان. مەزكۇر يوليورۇقتا: «ژۇرنالنىڭ مەخپىي شىنجاڭ خەلقلىرىنى خىتايغا قارشى قوزغاپ ئىبراق مۇنداق دېگەنلىك، شىنجاڭ مۇستەقىل دۆلەت بولىدۇ دېگەنلىك ئەمەس!» -دەپ ئېنىق يېزىلغان ئىدى. مەلۇمكى، 1945-يىلىنىڭ ئاۋغۇست ئېيىغا كەلگەندە، ستالىن باشتا كۆزلىگەن سىياسىي مەقسىتىگە ئاساسەن يېتىپ بولغان؛ ئەندى ئۇنىڭغا ئۇيغۇر خەلقى كېرەك ئەمەس ئىدى؛ شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلا سېتىۋەتكەن! ستالىن ۋە ئۇنىڭ ھۆكۈمىتى ئۇيغۇرىستاندا مۇستەقىل ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ پەيدا بولۇشىغا يول قويماسلىق ئۈچۈن ھەممە چارىلەرنى كۆردى. بۇنى بىز تۆۋەندىكى مىسالدىنمۇ كۆرەلەيمىز. 1944-يىلى 12-نويابىر كۈنى شەرقىي تۈركىستان ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى تەسىس قىلىنغاندا، ستالىنچىلار ئەڭ مۇھىم ھوقۇقلارنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋەكىللىرىگە تۇتقۇزماسلىققا تىرىشتى، ھۆكۈمەت ئەزالىرىنى نازارەت قىلىپ تۇرۇش ئۈچۈن، مەسلىھەتچى دېگەن نام بىلەن ئۆزىنىڭ ئادەملىرىنى يەرلىك باشلىقلارنىڭ يېنىغا ئورۇنلاشتۇردى. مەسىلەن: ھۆكۈمەت رەئىسى-ئېلىخان تۆرەم، مەسلىھەتچىسى سوۋېتلىك مۇھسىن ئەپەندى. ئالى سوت رەئىسى ھەممەتجان مەخسۇم، مەسلىھەتچىسى ھەكىمباي؛ دۆلەت مۇپەتتىشى نازىرى جانى يولداشىپ؛ مەسلىھەتچىسى سوۋېتلىك سۇلايمان روزىيېۋ: مالىيە نازىرى ئەنۋەر مۇسابايوپ، مەسلىھەتچىسى ئىگرېتىيوۋنكا (رۇس) مۇئاۋىنى -سوۋېتلىك پولات ئالىمى؛ مۇئارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى ھەبىب يۇنىچى، مۇئاۋىنى كاساتكىن (رۇس) مەسلىھەتچىسى-سوۋېتلىك ئابدۇللايوپ (ئۇ -«خۇدا يوق!» -دەپ تەشۋىق قىلغانلىقى ئۈچۈن، كۆپ ئۆتمەي توغلاپ چىقىرىلغان) ھەربىي قوماندان: ئاۋال، ئالىكساندىر، كېيىن -پولىنوپ، باش شتاپ باشلىقى مارۇپ، بۇ 3 كىشىنىڭ ھەممىسى گېنېرال ئۇنۋانلىق رۇسلار ئىدى؛ مۇئاۋىن قوماندان زۇنۇن تېيىپوپ پولكوۋنىك ئۇنۋانىدا ئىدى. ئىچكى ئىشلار نازىرى -رەخىمجان سابىرى، مۇئاۋىنى ماسكالوپ (رۇس)؛ ئەنۋەرجان (ئۆزبەك): ن. ك. ۋ. د. يەنى ئىشپىيونلۇق سىستېمىسىنىڭ باشلىقى -رەخىمجان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بارلىق ھوقۇق سوۋېت «ك. گ. ب» سىدىن ئەۋەتىلگەن: زاكىر ئەپەندى (ئەسلى ئىسمى -زاخار) ئىسكەندەر ئەپەندى (ئەسلى ئىسمى-ئالىكساندىر) ۋە ئەلى ئەپەندى (چالا ئۇيغۇر) لەرنىڭ قولىدا ئىدى. تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى باشباي، مۇئاۋىنى سوۋېتلىك مەنسۇر ئەپەندى ئىدى.

ئەندى ھەربىي قىسىم كوماندىرلىرىغا كېلىدىغان بولساق: 14 قىسىمنىڭ كوماندىرلىرى ئىچىدە: مەتمىن ئىمىنوپ، قېيىمبەگ، مەھەممەتجان، سوپاخۇن ۋە مىرزىگۈلەردىن باشقا ھەممىسى رۇس ۋە باشقا مىللەت ۋەكىللىرى ئىدى.

ئەندى، مىللىي ئارمىيىدىكى جەڭچىلەرنىڭ مىللىي تەركىۋى بولسا، تامامەن باشقىچە: يەنى، جەڭچىلەرنىڭ 90% تى، جەڭدە قۇربان بولغانلارنىڭ 94% تى، يارىدار بولغانلارنىڭ 98 تى ئۇيغۇرلار بولغان ئىدى. دېمەك، ئەسكەر -ئۇيغۇردىن كوماندىرلار رۇسلاردىن بولغان. ياكى نازىر، ۋالى -يەرلىك كىشى، مەسلىھەتچىسى سوۋېتلىكلەردىن بولغان ئىدى. موشۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇش -بىكار ئەمەس، ئەلۋەتتە.

4-) سوۋېتنىڭ ئۇيغۇرىستاندىكى ئىشپىيونلۇق سىستېمىسى.

ستالىن ۋە ئۇنىڭ ھۆكۈمىتى ئۇيغۇرىستان خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق يولىدىكى ئىنتىلىشىنى چەكلەپ تۇتۇپ تۇرۇش، ۋاختى كەلگەندە، ئۆزىنىڭ خاھىشى بويىچە بىر تەرەپ قىلىشقا شارايىت تەييارلاش مەقسىتىدە، پۈتكۈل ئۇيغۇرىستاندا، بولۇپمۇ ئازات قىلىنغان 3 ۋىلايەتتە ئىزچىل، ئۆزىنىڭ ئىشپىيونلۇق سىستېمىسىنى بەرپا قىلىپ، شۇنىڭ ياردىمى بىلەن ھەممىنى نازارەت قىلىپ تۇرغان ئىدى. جەمئىيەتنىڭ بارلىق ساھەلىرىنى سوۋېت ئىشپىيونلىرى قاپلاپ كەتكەن ئىدى يەنى كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان ئۆمۈچۈك تورى شەكىللەندۈرۈلگەن ئىدى. ھۆكۈمەت ئىدارىلىرىنىڭ ھەممىسىدە، سوۋېتتىن ئەۋەتىلگەن، ئاشكارە، ئىشلەيدىغان مەسلىھەتچىلەر ياكى مۇئاۋىنلار بار بولسىمۇ، يەنە، ھۆكۈمەت ئىشىنى نازارەت قىلىپ تۇرىدىغان مەخسۇس ئورگان بار ئىدى. بۇ ئورگان «2-دوم» دەپ ئاتىلىپ، بىۋاستە موسكۋاغا بويسۇناتتى. (موسكۋاغا دوكلات قىلىپ، يوليورۇق ئېلىپ تۇراتتى.) ئەمەلىيەتتە «2-دوم» شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ پەردە ئارقىسىدىكى ھۆكۈمرانى ئىدى. ئۇنىڭ باشلىقى سوۋېتتىن ئەۋەتىلگەن گېنېرال پولكوۋنىك ۋەزىر ئىستيانوۋىچ (ئەسلى ئىسمى – لانىيان) بىلەن گېنېرال مايور كوزنىتسوۋلار ئىدى. باشقا خىزمەتچىلەرنىڭ ئىسىملىرىمۇ، ئۇنۋانلىرىمۇ قەتئىي مەخپىي تۇتۇلاتتى.

بۇلاردىن باشقا، ۋۇجۇدىدا ئىسىملىرى ئاتالغان: زاكىر ئەپەندى، ئىسكەندەر ئەپەندى ۋە ئەلى ئەپەندىلەرنىڭ ئېغىر ئىيال بىلەن تەمىنلەپ تۇرىدىغان، جەمئىيەتنىڭ ھەر خىل قاتلاملىرىغا تارقالغان ئىشپىيونلۇق سىستېمىسى مەۋجۇت ئىدى.

بۇلارنىڭ ئىچىدە، بىزنىڭ بىلىدىغانلىرىمىز مۇنۇلار:

1) ئابدۇشۇكۇر روزىباقىيېۋ، (بارا تاخۇن دېگەن نام بىلەن)

2) مۆمىن ھەمرايوپ، (ئۇستا ئالىم دېگەن نام بىلەن)

3) ئابدۇللا ھېزباقىيېۋ (ئازاتقىستان ئىچكى ئىشلار مىنىسترلىكىنىڭ سابىق مۇئاۋىنى) بەكىشى غۇلجا شەھىرىدىكى «كۆك كۆۋرۈك»نىڭ يېنىدا بېدە ساتقۇچى بولىۋالغان.

بۇلارنىڭ سىرتىدا، يەرلىك كىشىلەردىنمۇ پايدىلانغان ئىدى. يەنى يەرلىك ئاگېنتلار ئارقىلىق، جەمئىيەتنىڭ ھەممە قاتلاملىرىنى نازارەت ئاستىغا ئالغان ئىدى. ئەنە شۇنداق يەرلىك ئاگېنتلاردىن بىز بىلىدىغانلار مۇنۇلار:

ئۇيغۇرلاردىن 1) سەيپىدىن ئەزىزى (مەخپىي نامى ئىلگىرى «باھا» ئىدى، كېيىن «شىرىن» بولغان)، ئابدۇكېرىم ئابباسوپ (مەخپىي نامى «ئىرەن»)، مەھەممەتجان مەخسۇم ۋە باشقىلار.

تۇڭگانلاردىن: كېرىم ھاجى، مەنسۇر لومىيوپلار، موڭغۇللاردىن بۈركە ئامبال، ئېردەنىس، شىۋەلەردىن: شۇمۇتوك، تاتارلاردىن: رەپىق باقىيېۋ، مەسئۇت ئاللايارى؛ ئۆزبەكلەردىن: نارخوجا، رۇسلاردىن داۋىدوۋلار ئائىلىسى ۋە باشقىلار...

بۇ ئاگېنتلارنىڭ ھەممىسى غۇلجىدىكى «كراسنىي كرېست دوختۇرخانىسى»نىڭ باشلىقى دېگەن نام بىلەن نىقاپلانغان رازۋېتچىك ھاكىم جاپپاروۋىچ يارۇللابېكوپنىڭ ئاستىسى ئارقىلىق غۇلجىدىكى سوۋېت كونسۇلىنىڭ مۇئاۋىنى بارسوپىنى ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەيتتى. (بارسوپنىڭ ئەسلى ئىسىم پەمىلىسى: ئىگنار ستېپانكو بولۇپ، ك. ۋ. د. ئىنىپولكوۋنىك دەرىجىلىك خادىمى ئىدى. ئۇنىڭ مىللىتى-ئۇكراين)

ژۇقارقىلاردىن باشقا، مىللىي ئارمىيەنىڭ ھەربىي قىسىملىرى ئىچىدە تىنىڭ تىڭلاپ، يوشۇرۇن مەلۇمات ژىغىدىغان ئىشپىيونلۇق سىستىما بار ئىدى. بۇ سىستىما مىللىي ئارمىيە رازۋېت بۆلۈمىنى ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەيتتى. بۇ بۆلۈمنىڭ باشلىقى ئاۋال زىيا سەمەدى، كېيىن شۇمۇتېڭ، ئاخىرىدا يەھيا بالتىيوپ بولدى؛ ئۇنىڭ ياردەمچىسى تۇرسۇن دەرىيا ئىدى. بۇلارنىڭ يوشۇرۇن ئاگېنتلىرى ھەممە قىسىملاردا، ھەتتا باتالىيون روتىلاردا بار ئىدى.

جەمىيەت ئاياتىنىڭ بارلىق ساھەلىرىنى ئۆمۈچۈك تورىدەك چىرماۋالغان ئىشپىيونلۇق سىستېمىسىنىڭ ژىپ ئۇچى ۋالادىمىر ئىستېپانوۋىچ بىلەن كوزنېتسوۋلار ئارقىلىق، زاكىر ئەپەندى ئىسكەندەر ئەپەندى ۋە ئەلى ئەپەندىلەر ئارقىلىق، بارسوپ ۋە ھاكىم جاپپاروۋىچلار ئارقىلىق موسكۋاغا باغلىناتتى. بۇ سىستېما پۈتۈنلەي سوۋېت ئىستىتراقىنىڭ جاھانگىرلىك مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلدى. ستالىن ھۆكۈمىتى موشۇ ئاشكارە ۋە يوشۇرۇن يالاقچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئۇيغۇرىستاندا يەتمەكچى بولغان مەخسەتلىرىگە تولۇق يەتتى. ئېنىق ئېيتقاندا: ئۇيغۇرىستان خەلقىنىڭ قولى بىلەن يىلقى مول بولغان ئىلى، تارباغاتاي ۋە ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى خىتاينىڭ قولىدىن ئاجرىتىپ ئېلىپ، تولۇق موقۇملۇق خوجايىن بولدى. بۇ ئۆلكىنىڭ تەبىئىي بايلىقى بىلەن يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى خالىغانچە ئېلىپ، ئۇرۇشتا ۋەيران بولغان ئىقتىسادىنى قىسمەن بولسىمۇ ئوڭشىۋالدى. ئۇيغۇرىستاندىن ئەقىز ئېلىپ كەتكەن ئۇران مادىسى ئارقىلىق ئاتوم بومبىسىغا ئىگە بولۇۋالدى. ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكا دۆلەتلىرىنىڭ بۇ ئۆلكىدىكى تەسىرىنى ئۇكسىتانىنىڭ نېرىسىغا تەرەپكە ئۇلاقتۇرۇپ تاشلىۋالدى. ئامېرىكىنىڭ ئۇيغۇرىستان يېرىدە ھەربىي بازا قۇرۇش، راكېتىلىرىنى ئورنىتىش پىلانىنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇزمىدى؛ ئۆزىنىڭ بىخەتەرلىكىنى تەمىنلىدى. بىر مىليون ئۇيغۇرىستانلىقلارنى كۆچۈرۈپ ئەپچىقىپ ئارقىلىق ئۇرۇشتا كېمىيىپ كەتكەن ئەمگەك كۈچىنى قىسمەن بولسىمۇ تولدۇرۇۋالدى. ئۇيغۇرىستان خەلقىنى ئالداپ، قىزىل قاتىللارنىڭ بەدىلىگە ئازات قىلغان ۋەتىنىمىزنى بىزنىڭ دۈشمىنىمىز خىتايغا تۇتۇپ بېرىش ئارقىلىق، موڭغۇلىستاننىڭ مۇستەقىللىكىنى ئېتىراپ قىلدۇرۇۋالدى، خىتاي ھۆكۈمەتلىرى بىلەن ئاپاق-چاپاق بولۇشۇۋالدى ۋە باشقىلار. ستالىن ھۆكۈمىتى موشۇ مەخسەتلىرىگە يېتىشتە ژۇقۇرىدا ئىسمىلىرى ئاتالغان ۋە ئاتالمىغان يالاقچىلاردىن پايدىلاندى. بۇ كىشىلەر، ئۆزلىرىنىڭ سۇبيېكتىپ ئارزۇلىرىدىن قەتئىي نەزەر، ئوبيېكتىپ جەھەتتە بىزنىڭ دۈشمىنىمىزگە ياردەم بەردى؛ شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئۇيغۇرىستان خەلقى ئالدىدا گۇناھكار ئاسىلاردۇر!

بىز ژۇقۇرىدا ستالىن ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇرىستاندا مىللىي ئازاتلىق ھەركىتىنى قوزغاشتىكى سىياسىي مەخسىتى، ئۇنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە ئەمەلگە ئاشۇرۇش جەريانى، شۇ جەرياندا ئۇيغۇرىستانغا كىرگۈزۈلگەن ۋە تارتىپ پايدىلانغان ئاگېنتلار توغرىسىدا تەپسىلىي ئېيتىپ ئۆتتۇق.

بۇ ئورۇندا شۇنى تەكىتلەپ ئېيتىمىزكى: بۇ پاكىتلارنى بىز ئويدىن چىقىرىپ ئېيتىۋاتقىنىمىز يوق، ياكى ئاڭلىۋالغان كوچا پاراڭلىرى ئەمەس.

موشۇ قېتىمقى مىللىي ئازاتلىق ھەركىتىنى تەييارلاش، ئۇيۇشتۇرۇش، ئەمەلگە ئاشۇرۇش، شەرقىي تۈركىستان ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنى تەشكىل قىلىش، ئۇنىڭ خىزمەت يۆنىلىشىنى بەلگىلەش، ئېلىخان تۆرىنى ئوغۇرلاپ ئەپچىقىپ كېتىش، ئەخمەتجان ئەپەندىلەرنى موسكۋاغا يولغا سېلىش... قاتارلىق ئىشلارغا شەخسەن ئۆزى قاتناشقان، ھەممە ئىشلاردىن خەۋىرى بار بولغان سوۋېت رازۋېتچىگى، ئەينى ژىللاردا غۇلجىدىكى كراسنىي كرېست دوختۇرخانىسىنىڭ باش دوختۇرى نىقاۋى بىلەن نىقاپلىنىپ، بارسوپنىڭ ياردەمچىسى بولۇپ ئىشلىگەن ھاكىم جاپپاروۋىچ يارۇللابېكوپنىڭ مەن بىلەن بولغان سۆھبەتتە ئېيتىپ بەرگەن مەلۇماتلىرىغا ئاساسلىنىپ يېزىۋاتىمەن. مۇنداق كىشىنىڭ بەرگەن مەلۇماتلىرىغا ئىشىنىشكە بولىدۇ!

5) «شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» قانداق تەشكىلات؟

بۇ يەردە، 1944-1949-ژىللاردىكى مىللىي ئازاتلىق ھەركىتىنى ئۇيۇشتۇرغان، ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرغان ۋە رەھبەرلىك قىلغان «شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى»غا سىياسىي باھا بېرىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. بىز ھەر قانداق سىياسىي بىرلەشمىگە باھا بەرگەندە، شۇ تەشكىلاتقا قاتناشقۇچىلارنىڭ سۇبيېكتىپ ئارزۇلىرىغا قاراپ ئەمەس، ئۇنىڭ ئوبيېكتىپ نەتىجىسىگە قاراپ باھا بېرىمىز. شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى، نىڭ ئايرىم ئەزالىرى ئېھتىمال ياخشى نىيەتتە بولغان بولغىدى. بىراق، ئىشنىڭ نەتىجىسى ئۇلار كۈتكەندەك بولمىدى. بۇنىڭ سەۋەپلىرى مۇنۇلار:

بىرىنچىدىن: «شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى»، ئۆز ئەزالىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئەمەس، ستالىن ھۆكۈمىتىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن (بارسوپ، ھاكىم جاپپاروۋىچلارنىڭ قولى بىلەن) قۇرۇلغان تەشكىلات ئىدى.

ئىككىنچىدىن: بۇ تەشكىلات ئۆزۈل-كېسىل ئىستىقلالچىلىق پروگراممىسىغا ئىگە ئەمەس ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ تەشكىلات مىللىي ئازاتلىق ھەركىتىنىڭ ھالقىلىق پەيتلىرىدە قەتئىي پرىنسىپال بولالمىدى.

ئۈچىنچىدىن: بۇ تەشكىلاتنىڭ ئەزالىرى (ئېلىخان تۆرە مەدرىس باشقىسى) ھەقىقىي ئىستىقلالچىلار ئەمەس ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئېلىخان تۆرەم ئوغۇرلىنىپ كېتىلگەندە، ئۇنىڭ ئىزىنى بېسىپ، كۆرەشنى داۋاملاشتۇرىدىغان بىر ئىز باسار چىقمىدى. مانا موشۇ ئاجىزلىقلىرى تۈپەيلى «شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» ئوبيېكتىپ جەھەتتە سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان يالاقچى تەشكىلاتقا ئايلىنىپ قالدى. يەنى: موسكۋا: -«قوزغال!»، دېگەندە، قوزغالدى، «ئالغا باس!» دېگەندە، ئالغا باستى، «توختا!»-دېگەندە، توختاپ قالدى، «تارقال!» دېگەندە، تارقالدى!

موشۇ تەشكىلاتنىڭ مەلۇم بىر ئەزاسى 1951-ژىلى يازدا خىتاي كوممۇنىستلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، تۈرمىگە قامالغاندا، ئۆزىنىڭ جېنىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن باشقىلارغا تۆھمەت قىلىشتىنمۇ ئۇيالمىدى:

-«بىز گېڭسەندانغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن 1950-ژىلى غۇلجا شەھىرىدە ھاكىمبەگ غوجام بىلەن ئابدۇمەتالى خەلپەملەرنىڭ باشچىلىقىدا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسى» نامىلىق ئەكسىلئىنقىلاۋىي تەشكىلات قۇرغان ئىدۇق»-دەپ يالغان مەلۇمات يېزىپ بېرىپ، يۈزلىگەن بىگۇناھ ئادەملەرنىڭ قولغا ئېلىنىپ، خىتاي تۈرمىسىدە ئازاپ چېكىشىگە سەۋەپ بولدى.

6) ھەركەت جەريانىدىكى ئىجابىي ۋە سەلبىي شەخسلەر.

1944-1949-ژىللاردىكى مىللىي ئازاتلىق ھەركەت جەريانىدا ئورغۇنلىغان مەنەۋۋەر، مىللىي قەھرىمانلار يېتىشىپ چىقتى. شۇنىڭدەك، ئۆز خەلقىگە ئاسىيلىق قىلىپ، دۈشمەنلەر ئۈچۈن خىزمەت قىلغان ئاز ساندىكى خائىنلارمۇ ئۆزىنى كۆرسەتتى. بىز بۇ ئورۇندا پەقەت ۋە كىشىلىك خاراكتېردىكى بىرنەچچە شەخسنى ئاتاپ ئۆتۈشنى مۇۋاپىق كۆردۇق:

1944-1949-ژىللاردىكى مىللىي ئازاتلىق ھەركەتكە باشچىلىق قىلغان شەخسلەرنىڭ ئىچىدە، مىللىي مۇستەقىللىق ئىدىيەسىدە چىڭ تۇرغان، سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ خىتاي بىلەن «تىنچلىق بىتىم» تۈزۈش ھەققىدىكى ئەمرىنى قوبۇل قىلمىغانلىقىدىنى ئۈقتىدىن بولسىمۇ، خىتاي بىلەن بىللە ياشاشقا جۆرئەتلىك قارشى چىققان بىردىن بىر كىشى-ئېلىخان تۆرە مەدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ زات سوۋېت رازۋېتچىكلىرى تەرىپىدىن ئوغۇرلىنىپ، ئەپچىقىپ كېتىلدى ۋە ئۆمرىنىڭ ئاخىرغىچە تەقىپ ئاستىدا ياشىدى.

سوۋېت رازۋېتچىكلىرى 1946-يىلى ئىيۇننىڭ 17-كۈنى ئېلىخان تۆرىنى ئوغرىلاپ، سوۋېت تەۋەسىگە ئېلىپ چىقىپ كەتكەن. رايوندىكى مەخپىي تەييارلانغان ئۆيدە ساقلايدۇ. موشۇ ئۆيدە پۈتمەس-تۈگىمەس سوئال-سوراقلار باشلىنىدۇ. ئاخىرقى قېتىم سوراق قىلىنغان ۋاقىتتا سوراقچى ئۇنىڭدىن: «نېمە تەلىپىڭ بار؟» دەپ سورايدۇ. شۇ چاغدا تۆرەم مۇنداق دېگەن:

«مەن سىلەرنىڭ يالغان ۋەدىلىرىڭلارغا ئىشەندىم. ئۆزەملا ئەمەس «قوزغىلىڭلار، كۆرەش قىلىڭلار، كۆرەش قىلساڭلار ئازات بولىسىلەر!» دەپ ئۇيغۇر خەلقىنى ئىشەندۈردۈم. ئۇيغۇر خەلقى ماڭا ئىشىنىپ، قوزغالدى، كۆرەش قىلدى. كۆرەش قىلىپ نەچچە مىڭلىغان ياشلار قۇربان بولدى، مىڭلىغان ياشلار مەجرۇھ بولدى؛ بىراق، بىچارە خەلق ئازات بولالمىدى. ئەنە شۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىزىل تىرنىقى مېنىڭ ياقامدا قالدى! شۇ خەلق مېنى كەچۈرسىكەن. مېنىڭ موشۇ سۆزۈمنى خەلققە يەتكۈزۈپ قويۇشۇڭلارنى سوراي مەن!» دېگەن.

ستالىن ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇرستاننى قىزىل خىتايغا تاپشۇرۇپ بېرىش توغرىسىدا دادىل قارشى چىققان ئەربابنىڭ بىرسى ـ ئەخمەتجان قاسىمىدۇر. ئەخمەتجان سوۋېت ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئۇيغۇرستانغا تاشلانغان كىشىلەرنىڭ بىرسى بولسىمۇ، ئۆز خەلقى بىلەن بىللە ياشاپ، بىللە كۆرەش قىلىش جەريانىدا، خەلقىمىزنىڭ تارتىۋاتقان دەرتلىرىنى، مىللىي مۇستەقىللىق ئارزۇلىرىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ، ئۆزىمۇ شۇ ئارزۇدا ياشاپ، كۆرەش قىلىپ، ئاخىردا، ئۆزىنى شۇ خەلقنىڭ سەياسىي ۋەكىلىگە ئايلاندۇرغان، ھەقىقىي خەلق رەھبىرى ئېدى.

ئۇ گومىنداڭنىڭ تۈرمىسىدىن چىققاندىن كېيىن، بىر مەزگىل غۇلجا شەھرىدە، ئەينەكچىلىك كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىپ، نامرات تۇرمۇشتا ھايات كەچۈردى. مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەت باشلانغاندىن كېيىن، ھەممەت سەئىدىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن، «دەسلەپ ئازات شەرقى تۈركىستان» گېزىتى ئىدارىسىدە، ئەدىبىي خادىم، كېيىن، مەركىزىي ھۆكۈمەت ئەربىي بۆلۈم باشلىقى ۋەزىپىسىدە ئىشلىدى.

گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن سۆھبەت باشلانغان ۋاقىتتا، شەرقى تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ ئەزاسى سۈپىتىدە، سۆھبەتكە قاتناشتى. موشۇ سۆھبەت جەريانىدا ئۇ، ئۆزىنىڭ زور دىپلوماتلىق قابىلىيىتىنى نامايەن قىلىپ، ئاخىردا ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ باشلىقى بولۇپ قالدى.

11 ماددىلىق تىنچلىق پۈتۈم ئىمزالانغاندىن كېيىن، ئازات ۋىلايەتنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە، ئۈرۈمچىگە بېرىپ، يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋەزىپىسىدە ئىشلىدى. پۈتۈم بۇزۇلۇپ ۋەكىللىرىمىز غۇلجىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇ ۋاقىتتىكى شارايىتقا مۇۋاپىق «تىنچلىقنى ۋە دېموكراتىيىنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى»نى تۈزۈپ، ئۇنىڭ ئىشىغا يېتەكچىلىك قىلدى.

1949-يىلى خىتاي كوممۇنىستلىرى ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان ۋاقىتتا، ستالىن ھۆكۈمىتى ماۋزېدۇڭ بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ئازات ئۇيغۇرستاننى خىتاي كوممۇنىستلىرىغا قوشۇۋېتىشنى پىلانلىدى. موشۇ مەزگىلدە، ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەھبەرلىرىمىزنى بېيجىڭغا بېرىپ، خىتاي كوممۇنىستلىرى بىلەن بىرلىشىشكە دەۋەت قىلدى. ئۇيغۇرستاننىڭ مۇستەقىللىكىنى ئارزۇ قىلغان ئەخمەتجان، ستالىن ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ ساتقۇنلۇق تەكلىۋىنى قەتئىي رەت قىلدى. ستالىنچىلار غۇلجا كونسۇلخانىسىدا ۋە ئالمۇتىدا بولغان تالاش-تارتىشلاردىمۇ ئەخمەتجاننى ئۆزلىرىنىڭ دېگىنىگە كۆندۈرەلمىدى. ئۇنى كۆندۈرۈشتىن ئۈمىت ئۈزگەن ستالىنچىلار، ۋەكىللەرنىڭ سەپىرىنى بېيجىڭغا ئەمەس، موسكۋاغا بۇراپ ئېلىپ كېتىشتى. 1949-يىلى 27-ئاۋغۇست كۈنى ك.گ.ب.نىڭ موسكۋادىكى لۇبيانكى تۈرمىسىدە، يوشۇرۇن قەتل قىلىنىشتى. ستالىنچىلار ئۆزلىرىنىڭ جىنايەت ئىزلىرىنى ئۆچۈرۈپ، سىرنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن موشۇ سەپەردە، سىلىق دولقۇنلاتقان گېنېرال ئىسھاقبەگ، گېنېرال دەلىلخان، ئابدۇكېرىم ئابباسوپ، غەنى كەرىموپ ۋە ئابدۇرىشىت ئىمىنوپلارنى قوشۇپ قەتل قىلىشتى. بۇ، ماۋزېدۇڭچىلار بىلەن كېلىشىلگەن پىلان ئېدى. شۇنىڭ ئۈچۈن «شىنخۇا» ئاگېنتلىقى ئالدىراپ كېتىپ، 25-ئاۋغۇست كۈنىلا-«مەملىكەتلىك سەياسىي مەسلىھەت قۇرۇلتىيىغا ئىلىدىن كېلىۋاتقان ۋەكىللەر ئايروپىلان ھالاكىتىگە ئۇچراپ قازا بولۇشتى» دەپ ئېلان قىلىۋەتتى. ماۋزېدۇڭ بولسا، خۇپسەنلىك قىلىپ، رەھبەرلىرىمىزنىڭ ئۆلۈمىگە ئېچىنغان بولۇپ، تەزىيە تېلېگراممىسى ئەۋەتتى. ئەنە شۇ تېلېگراممىسىدا مۇتەھەممىلىك بىلەن-«ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ بىر قىسمى ئېدى» دەۋالدى. يەنى، خەلقىمىزنىڭ ئىنقىلاپ مېۋىلىرىنى ئوغرىلاۋالدى!

ستالىنچى جاللاتلار ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەھبەرلىرىمىزنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، ئەزەلدىن ئۆزلىرىگە سادىق خىزمەت قىلىپ كەلگەن مىللىي مۇرتەد سەيپىدىن ئەزىزى بىلەن ئالىمجان ھاكىمباقىيوپلارنى چاقىرىپ كېلىپ، بۇيرۇق قىلىپ، خىتاي كوممۇنىستلىرى ئۇيۇشتۇرىۋاتقان «پۈتۈن مەملىكەتلىك سەياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 1-قۇرۇلتىيىغا ئەۋەتتى. ئۆزىدىن باشقا ھېچكىمگە ۋەكىللىك قىلمايدىغان بۇ خائىنلار ئۇيغۇرستان خەلقىنىڭ تەقدىرىنى خىتايلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزىدىغان سەياسىي ئاكتقا قول قويۇپ، موسكۋالىق خوجايىنلىرىنىڭ تاپشۇرىقىنى بولجۇتماي ئورۇنلىدى. موشۇ سەپىردىلا ماۋزېدۇڭنىڭ «ئىلتىپاتىغا» ئېرىشىپ، ئۇنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ قايتىشتى. شۇنداق قىلىپ، خىتاي خوجايىنلىرىنىڭمۇ سادىق غالچىسىغا ئايلاندى. يېڭى خوجايىنىنىڭ تاپشۇرىقلىرىنى بولجۇتماي ئورۇنلىدى. موشۇ «خىزمەت»لىرى ئۈچۈن، خوجايىنلار ئۇنى مۇكاپاتلاپ، ئاۋال شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، كېيىن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى، پارتكومنىڭ 2-كاتىپى، مەركىزىي رايوننىڭ سەياسىي كومىسسارى قاتارلىق مەنسەپلەر بىلەن مۇكاپاتلىدى.

سەيپىدىن دېگەن بۇ خائىن تاكى بۈگۈنكى كۈنگىچە موسكۋالىق ۋە بېيجىڭلىق خوجايىنلىرىغا سادىق بولۇپ قالماقتا. شۇنىڭ ئۈچۈن ئېلىخان تۆرەمنىڭ ئوغرىلىنىشى، ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەھبەرلىرىمىزنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى، 1950-يىلى فېۋرالدا موسكۋادا ئىمزالانغان، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تەقدىرىنى چەكلىگەن سەياسىي ئاكت توغرىلىق ئۆزى بىلىدىغان سىرلارنى ئاشكارە قىلماي، يوشۇرۇپ كەلمەكتە.

موسكۋالىق ۋە بېيجىڭلىق خوجايىنلىرىغا ئۆمۈرۋايەت سادىق خىزمەت قىلغان، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇيغۇرستانغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان «پادىشا»لار دەۋرىدە بىردەك سەھنىدىن چۈشمەي ئۆتكەن يەنە بىر چوڭ خائىن ئۇ-بۇرھان شەھىدىدۇر.

ئۆزىنى ئاقسۆڭەك ئۇيغۇر دەۋالغان بۇ تاتارلىق تاتار، ئۇيغۇرستاندا ياشىغان پۈتۈن ھاياتىدا موسكۋالىق ۋە بېيجىڭلىق خوجايىنلىرىغا سادىق خىزمەت قىلىپ ئۆتتى. موشۇ خىزمەتلىرى ئۈچۈن، خوجايىنلىرى ئۇنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، كېيىن رەئىسى، مەملىكەتلىك سەياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، مەملىكەتلىك ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى قاتارلىق مەنسەپلەر بىلەن مۇكاپاتلىدى. ئۆمرىنىڭ ئاخىردا، بېيجىڭدا خىتايىنىڭ ئالاھىدە كۆتۈمىگە ئېگە بولۇپ، خوجايىنلىرىنىڭ زاكازى بويىچە، «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى» دېگەن كىتاپنى يېزىپ بېرىپ، ئاندىن دۇنيادىن ئۆتتى.

بۇ يەردە ئابدۇكېرىم ئابباسوپ توغرىلىق ئالاھىدە توختىلىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئابدۇكېرىم بۈگۈنگىچە ئىجابىي ئەشخاسلار قاتارىدا سانىلىپ كەلگەن ئېدى. ئەپسۇسكى، ئۇنداق ئەمەس ئىكەن. ئاچچىق بولسىمۇ ھەقىقەتنى ئېيتىشىمىز كېرەك. ھەقىقەت شۇكى: ئابدۇكېرىم، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە، يوشۇرۇن قۇرۇلغان خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولغان، شۇلارنىڭ تاپشۇرۇقىنى ئورۇنلىغان. 1943-يىلى بارسوپ بىلەن ھاكىم جاپپاروۋچىلارنىڭ تارتىشى بىلەن «شەرقى تۈركىستان ئازاتلىق تەشكىلاتىغا» ئەزا بولغاندىن كېيىن، بۇ يېڭى خوجايىنلارغا باغلىنىپ شۇلارنىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى ئورۇنلىدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇمۇ ئىككى خوجايىنلىق بولۇپ قالدى.

1946 - يىلى 11 - ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى خىتاينىڭ شۇ چاغدىكى مەركىزى نەنجىڭ شەھىرىدە، «مەملىكەتلىك مىللىي قۇرۇلتاي» ئاچماقچى بولۇپ، ۋەكىللەرنىڭ كېلىشىنى تەلەپ قىلدى. شىنجاڭدىن بارىدىغان ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ تەركىۋىدە، ئابدۇكېرىم مەخسۇم بار ئىدى. ئۇ سەپەرگە چىقىش ئالدىدا، نەنجىڭگە بارغاندا، خىتاي كومپارتىيىسىنىڭ ۋەكىلى بىلەن ئۇچرىشىشقا ياردەم قىلىشنى سوراپ، يوشۇرۇن ھالەتتىكى «شىنجاڭ كوممۇنىزمچىلار ئىتتىپاقى»نىڭ رەھبەرلىرىگە مۇراجىئەت قىلدۇ. ئۇلاردىن يوشۇرۇن ئادرېس بىلەن پارولنى ئالغىنىنىڭ سىرتىدا، شىنجاڭ كوممۇنىزمچىلار ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگو كومپارتىيىسى مەركىزى كومىتېتىغا يازغان بىر پارچە ئالاقىسىنى ئېلىۋالدۇ. نەنجىڭ شەھىرىگە بارغاندىن كېيىن، بېرىلگەن ئادرېس ۋە پارول بويىچە، خىتاي كومپارتىيىسىنىڭ نەنجىڭدىكى ئىش باشقارمىسىنى ئىزدەپ تاپىدۇ. نەنجىڭدە ئۇزاق تۇرۇپ قېلىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ئەخمەت ئەپەندىدىن ئوغۇرلۇقچە، خىتاي كومپارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى-دۇڭ بىۋۇ بىلەن 3 قېتىم ئۇچرىشىپ، ئاپارغان يوشۇرۇن خەتنى تاپشۇرىدۇ، دوكلات قىلىدۇ ۋە يوليورۇق سورايدۇ. بىرىنچى ئۇچرىشىشتىلا ئابدۇكېرىم مونۇ تەلەپلەرنى قويىدۇ:

1) پارتىيە مەركىزى كومىتېتى بىزنىڭ خەلق ئىنقىلاۋى پارتىيىمىزنى ئۆزىنىڭ قارمىقىدىكى بىر تەشكىلات دەپ تونۇسا؛

2) پارتىيە مەركىزى كومىتېتى بىر نەچچە رەھبىرى كادىر ئەۋەتىپ، بىزنىڭ خىزمىتىمىزگە رەھبەرلىك قىلسا؛

3) پارتىيە مەركىزى كومىتېتى بىلەن دائىم ئالاقە باغلاپ تۇرۇشىمىز ئۈچۈن شىنجاڭغا بىر نەپەر رادىستۇ تېلېگراپ تېخنىكا كادىرى ۋە رادىئو ئەۋەتىپ بەرسە؛

دۇڭ بىۋۇ ئابدۇكېرىمنىڭ تەلەپلىرىگە مۇنداق جاۋاپ قايتۇرىدۇ:

1) بىرىنچى قەدەمدە، سىلەرنىڭ پارتىيەڭلار بىلەن دوستلۇق مۇناسىۋەت ئورنىتىمىز، كېيىن يەنە ئەھۋالغا قاراپ بىر نېمە دېيىشىمىز؛ 2) سىلەرگە رەھبەرلىك قىلىدىغان كادىر ئەۋەتىش مەسىلىسى ھازىرچە قىيىن، ئۆزىڭىز كېيىنرەك ھەل قىلىشقا بولىدۇ. (1949 - يىلى 8 - ئايدا بىر ئادەم ئەۋەتتى)

3) بىز بىلەن دائىم ئالاقىلىشىپ تۇرۇش ئۈچۈن بىر نەپەر رادىستنى ئەۋەتىمىز، ئاپپاراتىنى بىلەن ئۇنى شىنجاڭغا قانداق ئېلىپ كېتەلەيسىز؟

ئابدۇكېرىم، پېيىكو ئىسىملىق خىتاي رادىستنىڭ نامىنى ژاك ئەندى دەپ ئۆزگەرتىپ، بۇ كىشى مېنىڭ خوتۇنۇمنىڭ ئۇرۇق تۇغقىنى ئىكەن، تۇققانلىرىنى يوقلاش ئۈچۈن مەن بىلەن كېتىپ بارىدۇ، دەپ تونۇشتۇرۇپ، ئۆزى بىلەن بىللە غۇلجىغا ئېلىپ كەلدى ۋە ئۆز ئۆيىدە ساقلىدى. 1949 - يىلى 8 - ئايدا دېڭ لىچۈن كەلگەندە، ئۇنىمۇ ئۆز ئۆيىدە ساقلىدى. خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ «3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى - جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ بىر قىسمى، ئۇنىڭغا جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىك قىلغان» دەپ داۋا قىلىشىنىڭ سەۋەبى ئەنە شۇ!

ئابدۇكېرىم ئاببا سوپ ئاتا ئۇنداق ئىدىيىدىكى ئادەم بولغانلىقتىن ئۆزىنىڭ بارلىق سۆز - ھەرىكەتلىرىدە، مۇشۇ ئىدىيە سىڭگەن ئىدى.

1948 - يىلى يازدا مىللىي ئارمىيە ئوتتۇرا يېتىلىشتىكى قىسىملار سىياسىي بۆلۈم باشلىقلىرى شىخو دىكى دالا شتابىغا چاقىرتىلىپ، سىياسىي كۇرس ئۇيۇشتۇرۇلدى، بۇ كۇرستا ئابدۇكېرىم ئاببا سوپ، سەيپىدىن ئەزىزى، خەلىم خۇدابەردىيېۋلار لېكسىيە ئوقۇتتى. مانا مۇشۇ كۇرستا ئابدۇكېرىم بىرىنچى قېتىم ئىنقىلابىمىزنىڭ خاراكتېرى ئۆزگەرگەنلىكىنى، ئازىرقى شارائىتتا كۆرەشنىڭ نىشانى مۇستەقىل مىللىي دۆلەت قۇرۇش ئەمەس، خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن مىللىي ۋە رايونلۇق ئىجتىمائىي ئادالەتكە يېتىش ئىكەنلىكىنى ئاشكارە ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ پىكىر كۇرسانتلار ئىچىدە غۇلغۇلا پەيدا قىلدى. ئابدۇكېرىم 1948 - يىلى 7 - ئايدا بىر قېتىم، 12 - ئايدا يەنە بىر قېتىم ئوتتۇرا يېتىلىشتىكى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىغا بېرىپ سىياسىي دوكلاتلارنى قىلدى. ئۇ خىتاينىڭ چوڭ يېتىپ سىزىلغان خەرىتىسىنى ئېسىپ قويۇپ، ئىچكى خىتايدا گومىنداڭ بىلەن كوممۇنىستلار ئوتتۇرىسىدا كېتىۋاتقان ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى چۈشەندۈرۈپ كېلىپ مۇنداق دېدى:

كۆرۈپ تۇرۇپسىلەركى، بۇ ئۇرۇشتا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى مەغلۇپ بولىۋاتىدۇ، خىتاي كوممۇنىستلىرى بولسا غەلىبە قازىنىۋاتىدۇ. كوممۇنىستلارنىڭ غەلىبىسى - بىزنىڭ غەلىبىمىز. خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى، لەنجۇغا ھۇجۇم قىلىپ كىرگەن كۈنى بىز ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىمىز. دېمەك بىزنىڭ تەقدىرىمىز پۈتۈن جۇڭگو خەلقىنىڭ تەقدىرى بىلەن بېكىتىلىدۇ»

بۇرۇندىن مىللىي مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۆرەش قىلىپ كەلگەن ئەپسەرلەرگە ئابدۇكېرىمنىڭ بۇ ئىدىيىسى ياقمىدى. بەزى ئەپسەرلەر بۇ خىل تەسلىمچىلىك ئىدىيىگە قارشى چىقتى. نەتىجىدە يەنە شۇ يىلى تۇرۇشلۇق شىخو ئاتتىچى پولكتىكى بىر گۇرۇھ ئەپسەرلەر پولك سىياسىي بۆلۈم كاتىۋى سابىت ئابدۇراخمانوپنىڭ باشچىلىقىدا، مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۆرەش قىلىدىغان يوشۇرۇن گۇرۇپپىنى قۇرۇپ چىقتى. بۇ گۇرۇپپىغا ئەپسەرلەر ۋە كىچىك ئەپسەرلەردىن 14 كىشى قاتناشقان ئىدى. ئۇزاق ئۆتمەي يوشۇرۇن گۇرۇپپا ئاشكارە بولۇپ قالدى. مىللىي ئارمىيە رازۋېت بۆلۈم باشلىقى شەمشۇتوك ئۇنىڭ ياردەمچىلىرى يەھيا پالتىيېۋ، تۇرسۇن دەرىيالارنىڭ قولى بىلەن 1949 - يىلى 6 - ئايدا سابىت ئابدۇراخمانوپ باشلىق 14 نەپەر كىشى قولغا ئېلىنىپ، غۇلجىغا كەلتۈرۈلدى ۋە باش ساقچىنىڭ يالغۇز كىشىلىك تۈرمىلىرىگە قامالدى. مۇشۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك غۇلجا شەھىرىدىن ئەخمەت ئەپەندى باشلىق 7 نەپەر كىشى قولغا ئېلىندى. ئاندىن كېيىن سوئال-سوراق باشلاندى. 10 ئايلىق سوئال-سوراقتىن كېيىن، بۇ كىشىلەرگە «مىللەتچى، پانتۈركىست» دېگەن سىياسىي قالپاق كىيگۈزۈلۈپ، 1950 - يىلى ئاپرېلدا «گۇناھى كەچۈرۈم قىلىنىپ»، قويۇپ بېرىلدى. مۇستەقىللىقچىلارنىڭ بۇ ھەرىكىتى ئابدۇكېرىم، سەيپىدىننىڭ تەسلىمچىلىك ئىدىيىسىگە قارشى دەسلەپكى ئورۇنۇش ئىدى.

ژۇرنىلدىكى پاكىتلاردىن شۇنداق خۇلاسە كېلىپ چىقىدۇكى: روس-خىتاي ئىمپېرىيىلىرىنىڭ بىرلىشىپ زىيانكەشلىك قىلىشى، بۇرھان، سەيپىدىن، ئابدۇكېرىم قاتارلىقلارنىڭ خائىنلىقى مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنى مەغلۇبىيەتكە ئېلىپ كەلدى. بىز بۇ ئاچچىق ساۋاقلارنى ھەرگىز ئۇنۇتماسلىقىمىز كېرەك.

ھۆرمەتلىك ۋەكىللەر!

1944 - 1949 - يىللاردىكى مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ قانداق پاجىئەلىك ئاياقلاشقانلىقى ھەممىڭلارغا مەلۇم. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن بۇ ھەقتە توختىلىپ ئولتۇرمايمەن. مۇشۇ بىر ئىنقىلاپنى باستۇرۇشتا ستالىن ھۆكۈمىتىنىڭ قانداق رول ئوينىغانلىقىنى كۆرسىتىدىغان مونۇ پاكىتلارنى ئېيتىپ ئۆتۈشنى خالايمەن:

1) ستالىن ھۆكۈمىتى ۋەتىنىمىزنىڭ شىمالىدىكى يايلىغى مول بولغان 3 ۋىلايەتنى قولغا كىرگۈزۈپ ئالغاندىن كېيىن «ئاساسىي مەقسەت ھەل بولدى» دەپ ھېساپلاپ، ئۆزلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرغان ئادىمى، شۇ چاغدىكى مىللىي ئارمىيە قوماندانى گېنېرال پولىنوپقا بىۋاستە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، غالىبانە ئالغا كېتىۋاتقان مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىمىزنى ماناس دەرياسىنىڭ بويىدا توختىتىپ قويدى. بۇ ۋەقەنى ئاڭلىغان ئېلىخان تۆرەم پولىنوپنى چاقىرتىپ كېلىپ:

- مىللىي ئارمىيىنى نېمىشقا توختىتىپ قويدۇڭ؟ - دەپ سورىغاندا پولىنوپ ئۆزىنى ئاقلاپ:

- مەن مۇنۇ بۇيرۇقنى ئورۇنلىدىم! - دەپ جاۋاپ بەرگەن.

- كىمنىڭ بۇيرۇغىنى ئورۇنلىدىڭ؟ - دېگەندە.

- موسكۋانىڭ بۇيرۇغىنى - دەپ جاۋاپ بەرگەن.

بۇ جاۋاپقا غەزەپلەنگەن ئېلىخان تۆرەم پولىنوپنىڭ ئالدىغا ژۇگرەپ كېلىپ:

ساڭا مۇنۇ گېنېرال ئۇنۋانىنى موسكۋا بەرگەن ئەمەس، مەن بەرگەن! - دەپ پولىنوپنىڭ مۈرىسىدىكى پوگونىنى يۇلۇۋالغان!

2) ستالىن ھۆكۈمىتى ئۆز قولى بىلەن ئۇيۇشتۇرغان بۇ ھەرىكەتتىن كۈتكەن ئاساسىي مەقسىتىگە يەتكەندىن كېيىن، خىتايغا ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ نەنجىڭدىكى ئەلچىخانىسى ئارقىلىق گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە نوتا تاپشۇرۇپ مۇنداق دېگەن:

بىزنىڭ غۇلجىدا تۇرۇشلۇق كونسۇللىرىمىزنىڭ خەۋەر قىلىشىچە :
ئىلىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىرنەچچە ۋەكىللىرى كونسۇلخانىغا كىرىپ :- « بىزنىڭ جۇڭگودىن بۆلۈنۈپ كېتىش نىيىتىمىز يوق ئىدى، يەرلىك ئەمەلدارلار بىزنى كۆپ ئەزگەنلىكتىن، شۇلارنىڭ زۇلۇمىغا چىدىماي قوزغىلاڭ قىلغان ئىدۇق . ھازىر ئاڭلىساق، ئەنجىڭدىكى مەركىزى ھۆكۈمەت بىزنى جۇڭگودىن بۆلۈنۈپ چىقىپ كەتمەكچى ئىكەن دەپ ئەيىبلەۋېتىپتۇ . بىز بۆلۈنۈشنى خالىمايمىز . شۇنىڭ ئۈچۈن سوۋېت ھۆكۈمىتى ۋاستىچىلىق قىلىپ مەركىزى ھۆكۈمەت بىلەن بىزنى ياراشتۇرۇپ قويسا ! » دەپ ئىلتىماس قىپتۇ . بىزچە، بىر ھە قىسقىتىن ئۇقۇشماسلىق بوپتۇ . ئەگەر، جۇڭگو ھۆكۈمىتى ئىلىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇقۇشماسلىقنى تۈگىتىپ، مەملىكەت تېررىتورىيىسىنى بىرلىكتە كەلتۈرۈشنى خالىسا، ئوتتۇرىدا ۋاستىچىلىق قىلىپ، كېلىشتۈرۈپ قويۇشقا بىز تەييار » دەپ يازغان .

ستالىن ھۆكۈمىتى «تىنچلىق پۈتۈمى» دەيدىغان رەزىل ئويۇننى مانا مۇشۇنداق تەييارلىغان ۋە ئەمەلگە ئاشۇرغان . «11 ماددىلىق پۈتۈم» ئارقىلىق بىزنىڭ پۈت - قولىمىزنى چۈشەپ، تۆت تۇتۇپ، ماۋزېدۇڭچىلارغا تۇتۇپ بېرىشكە شەرت ھازىرلىغان ئىدى . ستالىن ھۆكۈمىتى «تىنچلىق پۈتۈمى» دەپ ئاتالغان بۇ رەزىل پىلانغا قارشى چىققان ئېلىخان تۆرە، منى ئۆز رازۋېتچىكلىرى ئارقىلىق ئوغرىلاپ ئەپچىقىپ كەتتى .

ئازات بولغان ۋەتىنىمىزنى خىتاي كوممۇنىستلىرىغا تۇتۇپ بېرىش پىلانىغا قارشى چىققان ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەھبەرلىرىمىزنى، ئالداپ موسكۋاغا ئاپىرىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى !

دېمەك، 1944 - 1949 - يىللاردىكى مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ مەغلۇپ بولۇشى - رۇس - خىتاي ئىمپېرىيىلىرىنىڭ بىرلىشىپ زىيانكەشلىك قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسىدۇر .

6) تەجرىبە - ساۋاقلار .

تارىختا بولۇپ ئۆتكەن ھەر قانداق ئىنقىلاپ ئىزسىز ئۆتۈپ كەتمىگەندەك، بۇ قېتىمقى مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىمىزمۇ تارىخىمىزدا مۇناسىپ ئىزىنى قالدۇردى . بولۇپمۇ ھەرىكەتنىڭ پاجىئەلىك ئاقىۋىتى بىزگە، ئۇنتۇشقا بولمايدىغان ئاچچىق ساۋاقلارنى بەردى . بۇ ساۋاقلارنىڭ مۇھىملىرى تۆۋەندىكىچە :

1) ئىنقىلاۋى ھەرىكەتتە «دوس» بىلەن «دۈشمەن» نى ئېنىق ئايرىش كېرەك ئىكەن . بىز ستالىن ھۆكۈمىتىنى باشتا «دوس» دەپ تونىدۇق، ئۇنىڭ ۋەدىلىرىگە ئىشەندۇق . نەتىجىدە ئالدىنىپ قالدۇق . ئەسلىدە رۇس - خىتاي ئىمپېرىيىلىرىنىڭ ماھىيىتى بىر ئىكەن . بىزنىڭ مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىمىزنى باستۇرۇشتا ھەر ئىككىسى بىردەك دۈشمەن ئىكەن .

2) ئۇ ئارقى ئىككى دۈشمەن مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىمىزنى باستۇرۇشتا، ئۆز ئىچىمىزدىن چىققان ۋەتەن ساتقۇچ خائىنلاردىن پايدىلاندى . بۇ خائىنلار ئۆزلىرىنىڭ شەخسى مەنپەئىتىنى دەپ، دۈشمەنلەرگە سېتىلدى . شۇلارنىڭ تاپشۇرۇغىنى ئورۇنلىدى . قەبىھلىك قىلىپ، ئارىغا بۆلگۈنچىلىك سالدى، ئىچكى ئىتتىپاقىمىزنى بۇزدى .

3) بىزنىڭ رەھبەرلىرىمىز، شۇنىڭدەك ئىنقىلاپقا يېتەكچىلىك قىلغان ئازاتلىق تەشكىلاتىمىز باشتىلا ھەرىكەتنىڭ تىزگىنىنى ياتلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويدى . ئۆزلىگە ئۆزى خوجا بولغان ھالدا ھەرىكەت قىلالمىدى . ياتلار قاياققا يېتەكلىسە، شۇ ياققا ماڭدى .

4) بىزنىڭ سېپىمىزدە، كەسپى ئىنقىلاپچىلار يېتەرلىك بولمىدى . ئىنقىلاپ رەھبەرلىرى زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان ۋاقىتتا، ئۇنىڭ ئورنىنى بېسىپ، كۆرەشنى داۋاملاشتۇرىدىغان ئىزباسارلار چىقمىدى .

5) بىزنىڭ مىللىي دۈشمەنلىرىمىز - رۇس - خىتاي ئىمپېرىيىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ مالايلىرى كۈچلۈك ئورۇندا تۇردى، بىز بولساق، ئاجىز ئورۇندا تۇردۇق (خەلقارا مەيداندا قوللاشقا ئىگە بولالمىدۇق) موشۇ رىئاللىقنى توغرا مۆلچەرلىيەلمىدۇق .

بىز - بۈگۈنكى ئىنقىلاپچىلار، قىلىۋاتقان ئىشلىرىمىز يەنە مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىمىسۇن دېسەك، يۇقارقى تەجرىبە - ساۋاقلارنى ئەستە تۇتىشىمىز كېرەك، ئەجدادلارنىڭ خاتالىقلىرىدىن ئىبرەت ئېلىشىمىز، ئۇنى تەكرارلىماسلىقىمىز كېرەك .

ئۇيغۇرىستان مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ قايتا كۆتۈرۈلۈشى

ھۆرمەتلىك ۋەكىللەر !

بۈگۈن 1944 - يىلى ئىلىدىن باشلىنىپ، 3 ۋىلايەتتە غەلىبە قىلغان مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىگە 50 يىل تولدى . ئازات ۋەتىنىمىز خەلقىمىزنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىنىپ، خىتاي كوممۇنىستلىرىغا تۇتۇپ بېرىلگىنىگىمۇ 45 يىل بولدى . موشۇ 45 يىل ئىچىدە، خەلقىمىزنىڭ تەقدىرىدە، چوڭ ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى . مىللىي ئىنقىلاپ مەغلۇبىيەت بىلەن ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ قاتناشچىلىرى سىياسىي تەقىپلەرگە ئۇچراپ، ئۆز ۋەتىنىنى تاشلاپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى . 45 يىل ئىچىدە 1 مىليوندىن ئارتۇق ئۇيغۇرىستانلىقلار ئىلاجىسىز ۋەتەندىن ئايرىلىپ : قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبېكىستان، ئافغانىستان، پاكىستان، ئەرەبىستان، تۈركىيە، گېرمانىيە، رۇسسىيە، موڭغۇلىستان، ھىندىستان، ئامېرىكا ۋە ئاۋستراليە قاتارلىق مەملىكەتلەرگە مۇساپىر بولۇپ چىقىپ كەتتى .

ۋەتەندە قېلىپ قالغان ۋەتەنداشلىرىمىز بولسا، قىزىل خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ مىللىي زۇلۇم ۋە ئاسسىمىلاتسىيە سىياسىتىنىڭ قۇربانلىرىغا ئايلىنىپ، ئاتوم - يادرو سىناقلىرىنىڭ قۇربانلىرىغا ئايلىنىپ، تۇغۇتنى چەكلەپ، نەسلىنى قۇرۇتۇش سىياسىتىنىڭ قۇربانلىرىغا ئايلىنىپ، مىللەت سۈپىتىدە دۇنيادىن يوقىلىپ كېتىش خەۋىپىگە دۇچ كەلمەكتە !

مانا موشۇ ئەھۋاللارنىڭ ھەممىسى، بىزنىڭ خەلقىمىز خىتاي باسقۇنچىلىرى بىلەن ياشىشى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى، يوقىلىپ كېتىش تەقدىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، ئۆز ئارا ئىتتىپاق قىلىشىپ، كۆرەش قىلىش لازىملىقىنى كۆرسىتىپ بەردى . شۇنداق قىلىپ، مىللىي مۇستەقىللىق ھەرىكىتى يەنە كۈن تەرتىپىگە قويۇلدى .

ۋەتىنىمىز ئىچى ۋە سىرتىدا، مىللىي مۇستەقىللىق ئۈچۈن بولغان ئورۇنۇشلار 1960 - يىللاردىلا باشلانغان ئىدى . بىراق، بىزنىڭ تارىخى دۈشمىنىمىز بولغان ئىككى ئىمپېرىيە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان شارائىتتا، ئوچۇق - ئاشكارا ھەرىكەت قىلىش مۇمكىن بولمىدى . پەقەت سوۋېت ئىتتىپاقىدا دېموكراتىك ئۆزگىرىشلەر باشلانغاندىن كېيىنلا، دېموكراتىيە شامىلىنىڭ شارائىتى بىلەن مۇنداق ھەرىكەتنى قىلىش مۇمكىن بولدى . بولۇپمۇ، بىزگە قوشنا بولغان ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرى مىللىي مۇستەقىللىككە ئىگە بولغاندىن كېيىن، بۇ جۇمھۇرىيەتلەردە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇرىستانلىقلارنىڭ مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشى ئۈچۈن كەڭ ئىمكانىيەتلەر ئېچىلدى . موشۇ ئوڭۇشلۇق شارائىتتىن پايدىلىنىپ، قازاقىستان، قىرغىزىستان ۋە ئۆزبېكىستان دۆلەتلىرى تەۋەسىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇرىستانلىق ۋەتەنپەرۋەرلەر 1991 - يىلىنىڭ بېشىدىن باشلاپ، ئۇيغۇرىستاننى ئازات قىلىش تەشكىلاتىنى قۇرۇشنىڭ تەييارلىق خىزمىتىنى باشلىۋەتتى . بىر يېرىم يىللىق پۇختا تەييارلىقتىن كېيىن، 1992 - يىلى 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئالمۇتا شەھرىدە تەسىس قۇرۇلتىيىنى ئېچىپ، تەشكىلاتنىڭ 7000 ئەزاسىغا ۋەكالىتەن 427 ۋەكىلنىڭ قاتنىشىشى بىلەن ئۆز ئىشىنى باشلىدى . قۇرۇلتاي : تەشكىلاتىمىزنىڭ ئۇستاۋى بىلەن پروگراممىسىنى قوبۇل قىلدى . 61 كىشىدىن تەركىب تاپقان مەركىزىي كومىتېتنى سايلىدى . مەركىزىي كومىتېتنىڭ 17 كىشىلىك دائىمىي ھەيئىتىنى تەستىقلىدى . شۇنداق قىلىپ، ئۇيغۇرىستاننى ئازات قىلىش تەشكىلاتى دۇنياغا كەلدى .

تەشكىلاتىمىز ئۆزىنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكى توغرىسىدىكى ئەخباراتىنى، ھەم قۇرۇلتايدا ماقۇللانغان «ئۇيغۇرىستانلىق ۋەتەنداشلارغا، پۈتۈن دۇنيا خەلقلىرىگە مۇراجىئەت» نى ئېلان قىلدى .

تەشكىلاتىمىزنىڭ ئۇستاۋىدا : ئۇيغۇرىستاننى ئازات قىلىش تەشكىلاتى - ۋەتىنىمىزنىڭ مۇستەقىللىقى ئۈچۈن كۆرەش قىلىدىغان سىياسىي پارتىيە ئىكەنلىكى، بۇ مەخسەتكە يېتىش ئۈچۈن قان تۆكۈلمەيدىغان سىياسىي كۆرەش ئۇسۇللىرىنى قوللىنىد-

غا ئىنىلىغى، تەشكىلىي جەھەتتە دېموكراتىك مەركەزلىشىش پرىنسىپىغا ئەمەل قىلىدىغانلىقى يەنى پارتىيىنىڭ ھەر دەرىجىلىك ئورگانلىرى دېموكراتىك سايلام ئارقىلىق بىلەن بارلىققا كېلىدىغانلىقى قاتارلىق بەلگىلىمىلەر بار ئىدى. قوبۇل قىلىنغان پروگراممىدا بىرلىكتە تۆۋەندىكى ۋەزىپىلەر بەلگىلەنگەن:

- خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ مىللىي زۇلۇم ۋە ئاسسىمىلياتسىيە سىياسىتىنى، ھەربىي جەھەتتىكى تەۋەككۈلچىلىك، كېڭەيمىچىلىك سىياسىتىنى، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى تالان-تاراج قىلىش سىياسىتىنى پاش قىلىش.

- ئەلقىمىزنى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ياش ئەۋلادىنى ۋەتەنپەرۋەرلىك روھتا تەربىيىلەش؛

- مۇستەقىل ئۇيغۇرىستان دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش. ۋ.م.ب.

ئەزىز بۇرادەرلەر! «ئۇيغۇرىستاننى ئازات قىلىش تەشكىلاتى» مىز قۇرۇلغاندىن بېرى ئىككى يېرىم يىل ۋاقىت ئۆتتى. موشۇ جەرياندا تەشكىلاتىمىز، مەركىزىي كومىتېتىمىزنىڭ توغرا يېتەكچىلىكىدە، قۇرۇلتاي بەلگىلەپ بەرگەن ئارقىق ۋەزىپىلەرنى شەرەپ بىلەن ئورۇنداپ كېلىۋاتىدۇ. (بۇ توغرىلىق ئايرىم دوكلات بېرىلگەنلىكتىن، بۇ يەردە تەكرارلاپ ئولتۇرمايمەن)

«ئۇ.ئا.ت» نىڭ خىزمىتىگە باھا بەرگەندە، شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈشىمىز كېرەككى: بىزنىڭ خىزمىتىمىزدە ئۇتۇقلار ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. مەركىزىي كومىتېتنىڭ ۋە كۆپچىلىك ئەزالىرىمىزنىڭ تىرىشىپ كۈرەش قىلىشى ئارقىسىدا، بىز ھەقىقەتەن، زور ئۇتۇقلارنى قولغا كەلتۈردۇق.

بىراق، بىزنىڭ ئۇيغۇرىستاننىڭ مۇستەقىللىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش دېگەن غايىمىز كەملەرگىدۇ ياقمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ يولىمىزغا سۈنئىي توسالغۇلارنى پەيدا قىلىشتى. بۇ توسالغۇلار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1) ئۇيغۇرىستاننى ئازات قىلىش تەشكىلاتى قۇرۇلۇشىغا تەييارلىق باشلىنىپ، 8 ئاي ئۆتكەندىن كېيىن (1991-يىلىنىڭ ئۆكتەبىر ئېيىدا) ئالمۇتا شەھىرىدە زىيا سەمەدىنىڭ باشچىلىقىدا «شەرقىي تۈركىستان ۋەتەنداشلار جەمئىيىتى» قۇرۇلدى. شۇنىسى ھەيران قالارلىقكى، بۇ جەمئىيەت دۇنياغا كېلىپ، ئىزىنى بېسىپ قىلماي تۇرۇپلا، ئۆز پائالىيىتىنى «ئۇ.ئا.ت» قا ھۇجۇم قىلىشتىن باشلىدى (بېشكەك شەھرىدىكى ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىنىڭ «ئوچۇق خېتى»، بۇنىڭ ئوچۇق دەلىلىدۇر). شۇنداق بولسىمۇ خەلقىمىزنىڭ ئىتتىپاقلىقى بىرلىكىنى ئەمىن ئېتىش مەقسىتىدە، بىز تەشەببۇسكارلىق بىلەن ۋەكىل ئەۋەتىپ، ئاتالمىش «ۋەتەنداشلار جەمئىيىتى»نى بىز بىلەن ۋەتەن ئىستىقلالىيىتى يولىدا بىرلىشىپ كۈرەش قىلىشقا دەۋەت قىلدۇق. «ۋەتەنداشلار جەمئىيىتى»نىڭ ۋەكىللىرى بىلەن 2 قېتىم ئۇچرىشىپ سۆھبەت ئۆتكۈزگەن بولساقمۇ، «ۋەتەنداشلار جەمئىيىتى»نىڭ ئاساسىي مەقسىتى ۋەتىنىمىزنىڭ مۇستەقىللىكى ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ئەمەس، خىتايدىن دېموكراتىك ئەركىنلىكنى تەلەپ قىلىش بولغانلىقتىن؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز بىلەن بىرلىشىشكە سەمىمىيىتى بولمىغانلىقتىن، بىزنىڭ بىرلىشىش ئۈچۈن بولغان ئۇرۇنۇشىمىز ئەمەلگە ئاشمىدى.

ئارىدىن بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، 1992-يىلى 26-يانۋار كۈنى «ئۇيغۇرلارنىڭ دۆلەتلەر ئارا ئىتتىپاقى»نى قۇرۇلغان ۋاقىتتا، ھېلىقى «ۋەتەنداشلار جەمئىيىتى»نىڭ ۋەكىلى مەسىمجان زۇلپىقاروپ زىيا سەمەدىنىڭ ھاۋالىسى بويىچە سۆزگە چىقىپ: «يېڭىدىن قۇرۇلماقچى بولغان «ئىتتىپاق»نىڭ پروگراممىلىق مەخسىتى بىلەن «ۋەتەنداشلار جەمئىيىتى»نىڭ پروگراممىلىق مەخسىتى ئوخشاش بولۇپ قالغانلىقتىن، ئاتالمىش «ۋەتەنداشلار جەمئىيىتى» «ئىتتىپاق»قا قوشۇلۇپ كېتىشنى قارار قىلغانلىقىنى ئېلان قىلدى. شۇنداق قىلىپ، تېخى دۇنياغا كېلىپ ئۈلگۈرمىگەن «ۋەتەنداشلار جەمئىيىتى»، مەدەنىيەت ئۇيۇشمىسى بولغان «ئىتتىپاق»نىڭ قوينىغا كىرىۋالدى. شائىر ئابدۇرېھىم راخمانىنىڭ ئىبارىسى بىلەن ئېيتقاندا «ئىنىسىنىڭ قوچىقىغا چىقىۋالدى»!

كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدىغان ئەھۋال شۇكى: «ۋەتەنداشلار جەمئىيىتى»نىڭ ئەرباپلىرى تۈسىنى ئۆزگەرتىپ «ئىتتىپاق»نىڭ قوينىغا كىرىۋالغاندىن كېيىنمۇ «ئۇ.ئا.ت»قا ھۇجۇم قىلىدىغان ئادىتىنى تاشلىمىدى، بەلكى تېخىمۇ كۈچەيتتى.

ئۇلار، شەخسىي سۆھبەتلەردە، ئاممىۋى سورۇنلاردا، يىغىن مۇنبەرلىرىدە، بارلىق جايلاردا ئۆز ئادەملىرى ئارقىلىق «ئۇ.ئا.ت»قا، ئۇنىڭ لىدېرى ماگا (ھاشىر ۋاھىدىغا) تۆھمەت تاشلىرىنى ئاتتى. ھەتتا ئۇلار: -«ھاشىر ۋاھىدى يوقالسۇن!» «ئۇ.ئا.ت. تارقىتىلسۇن!» دېيىشكىچە بېرىپ يەتتى.

ئۇلار «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ، ئاشۇ گېزىت سەھىپىسىدە «ئۇ.ئا.ت»قا قارشى 40 قا يېقىن ماتېرىيال ئېلان قىلدى.

ئۇلار 1993-يىلى 2-ئاينىڭ 17-كۈنى «ئۇيغۇر ئاۋازى» رېداكسىيىسىدە «قايىمالار يىغىنىنى» ئېچىپ، ۋەتىنىمىزنىڭ مۇستەقىللىكى ئۈچۈن قەھرىمانلارچە كۈرەش قىلىۋاتقان 4 تەرەپكە

1) «ئۇ.ئا.ت»قا ھەم ئۇنىڭ لىدېرى ماگا؛

2) «شەرقىي تۈركىستان كومىتېتى»غا ۋە ئۇنىڭ لىدېرى يۈسۈپبەك مۇخلىسىيغا؛

3) «لوبنۇردىكى يادرو پولىگونىغا قارشى كۈرەش كومىتېتى»غا ۋە ئۇنىڭ باشلىقى ئازات ئېكىمبەككە؛

«يېڭى ھايات» گېزىتىغا ۋە ئۇنىڭ رېداكتورى ئالىمجان قاسىموپقا قارشى يالا-تۆھمەتلەر بىلەن تولغان نۇتۇقلارنى سۆزلىدى ۋە «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىدە ئېلان قىلدى.

(ئۇلارنىڭ بۇ تۆھمەتلىرىگە ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىكى ئۇيغۇر جامائەتچىلىكى تېگىشلىك جاۋابىنى بەردى، شۇنداق قىلىپ بۇ سۇيىقەست مەغلۇپ بولدى)

ئۇلار، قازاقىستان ھۆكۈمىتىگە، ئەدلىيە مىنىستىرلىكىگە ۋە باشقا قانۇنىي ئورۇنلارغا بىر قانچە قېتىم شىكايەت ئۇيۇشتۇردى. ئۇلار قازاقىستان تەۋەسىدىكى يەتتىسۇدا ئۇيغۇرلارغا ئاپتونومىيە بېرىلىشىنى تەلەپ قىلغان تۇرۇغلۇق، بۇ گۇناسىنى «ئۇ.ئا.ت»قا دۆڭگىدى؛ شۇ ئارقىلىق ھەم ئۆزلىرىنىڭ جاۋاپكارلىقىدىن قۇتۇلماقچى؛ ھەم «ئۇ.ئا.ت»نى تارقىتىۋېتىش مەقسىتىگە يەتمەكچى بولدى. ھەتتا ئەدلىيە مىنىستىرلىكىگە «ئۇ.ئا.ت» رويخەتتىن ئۆتمەي تۇرۇپ پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. سىلەر ئۇلارغا چارە كۆرمەمسىلەر؟» دېيىشكىچە بېرىپ يەتتى.

ئۇلار، ئىسلىك ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ، ئاممىۋى يىغىنلاردا «ئۇ.ئا.ت»قا، «ش.ت.كومىتېتى»، «لوبنۇر بۆلۈمى»گە سۆز بەرمەستىن، ئۆزلىرىنىڭ ئىبارىسى بىلەن ئېيتقاندا: «پارالىچ» قىلىۋېتىشكە ئۇرۇندى.

ئۇلار، ئاستىرتىن پىتنە-ئىغۋا تارقىتىپ، تۈركىيىدىكى، ئەرەبىستاندىكى ۋەتەنداشلارغا «ئۇ.ئا.ت»نى، «ش.ت.كومىتېتى»نى يامان كۆرسىتىپ، ئىستانبۇلدىكى قۇرۇلتايغا قاتناشتۇرماسلىققا تىرىشتى؛ قۇرۇلتاي جەريانىدا، بۆلگۈنچىلىك پەيدا قىلىپ، «ئۇ.ئا.ت»نى يېتىم قالدۇرماقچى بولۇشتى.

ئۇلار: ئىستانبۇل قۇرۇلتىيىدا بەلگىلەنگەن خىزمەتنى قوبۇل قىلمىغان: ئەيسا ئالىپتېكىن، ئەركىن ئالىپتېكىن، سۇلتان ماخمۇت قەشقەرىلەرنى ئېيتماستىن، ئۇلارنىڭ ئەيىۋىنى ماگا دۆڭگەپ، «ئۇيغۇر ئاۋازى» سەھىپىسىدە ئېلان قىلدى.

ئۇلار: ئىستانبۇلدىكى ۋە ئەرەبىستاندىكى ۋەتەنداشلىرىمىزغا خەت يېزىپ: «ھاشىر ۋاھىدى ئىستىقلالدىن ۋاز كەچتى، «ئۇ.ئا.ت» تارقىلىپ كەتتى، ئەندى ئۇلار بىلەن ئالاقە قىلماسلىقىڭلار لازىم» دەپ ئىغۋا تارقاتتى، مۇناسىۋەتنى بۇزدى.

ئۇلار، تۈركىيىدىكى تۈرۈكپەرەن ئەرباپلارنىڭ «مىللىتىمىز-تۈرۈك، دىنىمىز-ئىسلام، ۋەتىنىمىز-شەرقىي تۈركىستان» دېگەن شوئارىنى تەنقىد قىلىش ئارقىلىق «ئۇيغۇرىستان ئىدىيىسىنىڭ تېگىدە نېمە بار؟» دەپ سۆھبەت ئېلان قىلىپ، «ئۇ.ئا.ت»نىڭ يولىنى يامان كۆرسىتىشكە ئۇرۇندى.

ئۇلار ۋەتىنىمىز مۇستەقىللىكى ئۈچۈن ئاكتىپ كۈرەش قىلىۋاتقان «يېڭى ھايات» گېزىتىنى ھۆكۈمەتكە چېقىشتۇرۇپ، ئۆزگەرتىپ «ئۇيغۇر ئاۋازى»نىڭ قوشۇمچىسىغا ئايلاندۇرۇۋالدى. گېزىتنىڭ يۆنىلىشىنى دەرھال ئۆزگەرتىپ، خىتايغا يامىنىدىغان ماتېرىياللارنى بېسىشقا باشلىدى. ھەتتا، مىللىي مۇرتەد تۆمۈر داۋامەتنى «تالانتلىق شائىر» دەپ ماختاشقىچە بېرىپ يەتتى.

موشۇ خىزمەتلىرى ئۈچۈن يولداش ئازاماتوپ قاتارلىقلار ئۇ-

رومچىغا تەكلىپ قىلىنىپ، خىتاينىڭ زىيا پىتنىنى يېيىشكە سازاۋەر بولدى.

موشۇ پاكىتلارنى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن، ھەر كىمنىڭ كۆڭلىدە: بۇ كىشىلەر زادى كىملەر؟ ئۇلار كىم ئۈچۈن «خىزمەت» قىلىۋاتىدۇ؟ دېگەن سوئالنىڭ تۇغۇلىشى تەبىئى. بىز تۆۋەندە بار بولغان بەزى مەلۇماتلارغا ئاساسەن، موشۇ سوئالغا جاۋاپ بېرىپ ئۆتۈشنى مۇۋاپىق كۆردۇق.

«ۋەتەن قۇتقۇزۇش كومىتېتى- ۋەتەنداشلار جەمئىيتى- ئىتتىپاق»

بۇ «تېپىشماق»نىڭ سىرىنى ئەبىدا نىراق چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، گەپنى يىراقتىن باشلاشقا توغرا كېلىدۇ.

ھەممىگە مەلۇمكى، 1960-يىللارنىڭ بېشىدا، سوۋېت-خىتاي مۇناسىۋىتى كەسكىنلىشىپ كەتتى. شۇ چاغدىكى سوۋېت رەھبەرلىرى 1944-يىلى ئۇيغۇرلارنىڭ قولى بىلەن خىتايلارغا بىر «تېپىپ قويغاندەك»، يەنە ئۇيغۇر خەلقىنى ئەركە تەكلەتتۇرۇپ، ئەددىن ئېشىپ كەتكەن ماۋزېدۇڭچىلارغا بىر تېپىپ قويماقچى بولىدۇ. يەنى ئۇلار، خىتايلارغا:

-«ئەگەر مېنىڭ دېگىنىمنى قىلمايدىغان بولساڭ، ئۇيغۇرلارنى ئەركە تەكلەتتۇرۇپ، «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى» دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر دىيارىنى خىتايدىن بۆلىۋېتىمەن!»-دېيىش ئارقىلىق، ماۋزېدۇڭچى خىتايلارنى ئۆز سىنىڭ دېگىنىگە كۆندۈرمەكچى بولىدۇ.

موشۇ مەقسەتتە، سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ «ك.گ.ب»سى، ئالمۇتىنى مەركەز قىلغان ھالدا، بۇرۇندىن ئۆزلىرىگە سادىق خىزمەت قىلىپ كەلگەن كىشىلەرنى چاقىرىپ كېلىپ «ۋەتەن قۇتقۇزۇش كومىتېتى» دەپ ئاتالغان، يالغان كومىتېتنى قۇراشتۇرۇپ چىقىدۇ. بۇ كومىتېتنىڭ تەركىبىدە 11 كىشى بولۇپ، ئۇلار تۆۋەندىكىلەر ئىدى:

1)......كولكوپ: مىللىتى رۇس، ئايالى رۇس (موسكۋادىكى سوۋېت رادىئوسى، خىتاي بۆلۈمىنىڭ مەسئۇلى)
2)تۇرسۇن رەخموپ: ئۆزى ئۇيغۇر، ئايالى رۇس، (موسكۋادىكى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا ئىشلىگەن.)
3)زۇنۇن تېيىپوپ: ئۆزى ئۇيغۇر، ئايالى ئۆزبېك؛ (سابىق ش. ت. مىللىي ئارمىيەسىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى)
4) مەرغۇپ ئىسھاقوپ: مىللىتى تاتار، ئايالمۇ تاتار (سابىق مىللىي ئارمىيەنىڭ پولكوۋنىگى)
5)يۇسۇپبەك مۇخلىسى: ئۆزى ئۇيغۇر، ئايالى تاتار (ئاشقان رۇس؛
6) ياسىن ئىمىنوپ: ئۆزى ئۇيغۇر، ئايالى تاتار.
7)تۇرسۇن دەرىيا: ئۆزى گرۇزىن؛ ئايالى رۇس.
8) ئېبرە. بۇلغۇنوپ: ئۆزى مۇڭغۇل؛ ئايالى-پېرسىيەتكا.
9)پولاتجان؛ ئۆزى ئۇيغۇر، ئايالمۇ ئۇيغۇر.
10) دولقۇن ياسىنوپ: ئۆزى ئۇيغۇر، ئايالمۇ ئۇيغۇر.
11)زىيا سەمەدى؛ ئۆزى ئۇيغۇر، ئايالمۇ ئۇيغۇر.

سوۋېت «ك.گ.ب»سى تاللىغان موشۇ 11 كىشىنىڭ يۇقارقى تىزىملىكىدە، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان 2 نۇقتا بار. بىرىنچىسى: يۇقارقى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى «ك.گ.ب»نىڭ نەزىرىدە «ئىشەنچلىك، ئۆز ئادەملەر» بولغانلىقىدۇر. ئىككىنچىسى: پولاتجان، دولقۇن، زىيادىن باشقىلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئاياللىرى باشقا مىللەتتىن بولغانلىقىدۇر. مۇنداق تاللاشنىڭ سەۋەبى شۇكى: ئادەم ھەر قانچە كۈچلۈك بولسىمۇ، ئۆز پالاكەتلىرىدە ھامان ئائىلىدىكى ئايالىنىڭ تەسىرىدە بولىدۇ. يەنى، ئايالىنىڭ مەسلىھەتىگە قۇلاق سالىدۇ، دېمەك خوجايىنلار موشۇ قانۇنىيەتتىن پايدىلانماقچى بولغان. (بىز بۇ يەردە، غەيرى مىللەت ۋەكىللىرىگە ئۆيلەنگۈچىلەرنى ئەيىپلەشنى نىيەت قىلمايمىز. ئۇ ھەر كىمنىڭ ئۆز ئەركى، بىراق، غەيرىگە ئۆيلەنسىمۇ ئۆز مىللىتى ئۈچۈن ئىشلەشنى بىلىش دېمەكچىمىز)

يۇقارقى كومىتېت-ئەمەلىيەتتە، قورچاق «شەرقى تۈركىستان ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى» ئىدى. قورچاق ھۆكۈمەت ئەزالىرى ئىچىدە خىزمەت تەقسىماتى مۇنداق بۆلۈنگەن ئىدى:

كولكوپ-ئومۇمى رەھبەر.
تۇرسۇن رەخموپ-رەھبەرنىڭ مۇئاۋىنى؛
زىيا سەمەدى-ھۆكۈمەت باشلىقى؛
مەرغۇپ ئىسھاقوپ-ھەربى قوماندان؛
دولقۇن ياسىنوپ-بىخەتەرلىك كومىتېتى «ك.گ.ب»نىڭ باشلىقى؛
يۇسۇپبەك مۇخلىسى-تەشۋىقات ئىشلىرىغا مەسئۇل.
ۋە باشقىلار......

موشۇ كومىتېتنىڭ تەشۋىقات ئورگىنى سۈپىتىدە «ۋەتەن قۇتقۇزۇش رادىئوستانسىيەسى»، قۇرۇلۇپ، خىتاي، ئۇيغۇر، قازاق تىللىرىدا ئاڭلىتىشلارنى بېرىشكە باشلىدى؛ بۇ ستانسىيەنىڭ ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىش بۆلۈمىدە تۇرسۇن سادىقوپ بىلەن رىزا سەمەدى؛ خىتايچە ئاڭلىتىش بۆلۈمىدە ۋلادىمىر مارژانوپ ۋە باشقىلار ئىشلەيتتى. ئۇلار قەلەندىكى رادىئو ستانسىيەسى ئارقىلىق ئۈچ تىلدا سۆزلەپ، ماۋزېدۇڭنى تەنقىت قىلاتتى، ماۋچىلارنىڭ خەلققە قارشى ھەركەت تىللىرىنى پاش قىلاتتى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلاۋى» جەريانىدىكى قالايمىقانچىلىقلارنى كۆپتۈرۈپ، ھۆكۈمەتكە قارشى ھەركەت دەپ تەشۋىق قىلاتتى. ئۇيغۇرىستاندىكى يەرلىك ئاھالىنى «شەرخىل تەشكىلاتلارنى قۇرۇپ، ماۋزېدۇڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى چىقىشقا، ھەتتا، قوراللىق قوزغىلاڭ قىلىشقا چاقىراتتى. بىز پالانى تاغدا ھەرىكەت قىلىۋاتىمىز، بىزگە قوشۇلۇشنى خالىساڭلار ئەشۇ تاققا كېلىڭلار! دەپ چاقىرىق قىلاتتى. «ۋەتەن قۇتقۇزۇش رادىئوسى»نىڭ بۇ يالغان ئاڭلىتىشلىرىغا ئىشەنگەن، يەرلىك ياشلار «پارتىزانلار»نى ئىزدەپ تاغلارغا چىقاتتى، ئۇ يەردىكى يوشۇرۇن پايلاپ ياتقان خىتاي ئەسكەرلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ، تۈرمىلەرگە قامىلاتتى، ئەزاق مۇددەت تىلىك تۈرمىلەرگە كېسىلەتتى ۋە ئېتىلاتتى ۋە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈلەتتى. ھەتتا «ۋەتەن قۇتقۇزۇش رادىئوستانسىيەسىنى ئاڭلىغانلىقى ئۈچۈن تۈرمىلەرگە سولىنىپ، ۋەيران بولغان ياشلار قانچىلىك دېسىڭىزچۇ!

دېمەك، «ۋەتەن قۇتقۇزۇش كومىتېتى»، ئۇنىڭ تەشۋىقات ئورگىنى «ۋەتەن قۇتقۇزۇش رادىئوستانسىيەسى»، موسكۋادىكى خوجايىنلىرىنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن ئۆز خەلقىنى ئالداپ، مىڭلىغان ياشلارنىڭ خىتاي تۈرمىسىگە چۈشۈشىگە سەۋەپچى بولغان ئىدى. ماۋزېدۇڭ ئۆلگەندىن كېيىن، سوۋېت-خىتاي مۇناسىۋىتى يۇمشاشقا باشلىدى، سوۋېت رەھبەرلىرىگە ئەندى «خىتايغا بىر تېپىپ قويۇش»نىڭ ھاجىتى قالمىدى. «ۋەتەن قۇتقۇزۇش كومىتېتى»، ئۇنىڭ رادىئوستانسىيەسىمۇ كېرەك بولماي قالدى. ئەزەلدىن خوجايىنلارغا ئىستائەت قىلىپ ئادەتلەنگەن يۇقارقى كىشىلەر بولسا، خۇددى ھېچنەرسە بولمىغاندەك، ھېچنەرسىنى يوقاتمىغاندەك، خاتىرجەم ئۆز ئىشلىرىنى قىلىپ يۈرۈۋەردى.

ئۇيغۇرىستاننى ئازات قىلىش تەشكىلاتىنىڭ قۇرۇلىشى، ئۇنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق بايرىقىنى كۆتۈرۈپ، كۈرەش مەيدانىغا چىقىشى، ئۇيغۇرىستاننىڭ مۇستەقىل بولۇشىنى خالىمايدىغان مەبلىقى كىشىلەرنى ھەم ئۇلارنىڭ موسكۋالىق خوجايىنلىرىنى ئەنسىرەتتى. بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇلار ئەسكى ئوشنىنى يېڭىلاپ، موسكۋادىكى خوجايىنلاردىن سورىماي قۇرۇلغان «ئۇ. ئا. ت»نى قانۇنسىز تەشكىلات دەپ جاكارلاپ، ئۇنىڭغا قارشى كۈرەش قىلىش مەقسىتىدە، ئالدىراپ، «ۋەتەنداشلار جەمئىيىتى»نى قۇرۇپ چىقتى. ئۇلارنىڭ تۈپ مەخسىتى «ئۇيغۇرىستاننى ئازات قىلىش تەشكىلاتى»نى يوقىتىپ، مىللىي ئازادلىق ھەركەتنىڭ تىزگىنىنى ئۆز قوللىرىغا ئېلىۋېلىش بولۇپ، مەخسەتنىڭ كەينىدە بولسا موسكۋا تۇرىدۇ! ۋەتەنداشلار جەمئىيىتىنىڭ ئاساسلىق ئادەملىرى: زىيا سەمەدى، رىزا سەمەدى، دولقۇن ياسىنوپلار-ئىلگىرىكى «ۋەتەن قۇتقۇزۇش كومىتېتى»نىڭ ئەزالىرى ئىدى، ئەسلەپ ئۆتكىنىمىز ئۆزى كۇپايە. باشقىلىرى گەرچە، «كومىتېت»قا ئەزا بولمىغانلار بولسىمۇ «ئىشەنچلىك، ئۆز كىشىلەر»دىن ئىدى.

1992-يىلىنىڭ ياندارىدا، قازاقىستان، قىرغىزىستان ۋە ئۆزبېكىستانلاردىكى ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركەزلىرى ئاساسىدا «ئۇيغۇرلارنىڭ دۆلەتلەر ئارا ئىتتىپاقى» تەرەققىلىشىغا يار لىق كېتىپ بارغان كۈنلەردە، يەردە، ئارقىسىدىكى خوجايىنلار تېخى دۇنياغا كەلمىگەن «ئىتتىپاق»نىڭ تىزگىنىنى ئۆز قولىغا ئېلىشنى خالىدى. «تەلەيگە يارىشا» موسكۋا پىق لىدىرمۇ تېپىلدى، بىراق، خوجايىنلار ئازغىنا ئۇيغۇرلارنى كونترول قىلىش ئۈچۈن

2. تەشكىلاتنىڭ بولۇشى ھاجەتسىز دەپ ھېساپلىدى، ھەممىنى ۋە-
قەسىپ بىرلا مەركەزدىن باشقۇرۇش ئەپلىك بولىدۇ دەپ ئويلاشتى.
شۇنداق قىلىپ، بىرلا بۇيرۇق بىلەن، «ۋەتەنداشلار جەمئىيىتى»
«ئىستىپاق» قا قوشۇلۇپ كەتتى. «ئەر ئىككى تەرەپتىكىلەر
«ئۆز ئادەملەر» بولغانلىقتىن، خۇددى سۇغا سۇ قوشۇلغاندەك
ئۇنىڭغا يالا چىقىشىپ، ئۆزلىشىپ كەتتى!

«ئىستىپاق» تەشكىل قىلىنىپ پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقىنى-
نىغا ئەل كەم 3 يىل بولدى. مۇشۇ 3 يىلدىن بېرى «ئۇ. ئا. ت»
قا قارشى گاھ ئاشكارە، گاھ يوشۇرۇن ئىغۋاگەرچىلىكىنى توخ-
تاتمىدى (بىز ژۇرنىلدا ئاتاپ ئۆتكەن سۆز-ھەرىكەتلەر بۇنىڭ
جانلىق دەلىلىدۇر) مۇشۇ پاكىتلارغا ئاساسلىنىپ ئېيتالايمىز
كى: «ئىستىپاق» كۆرۈنۈشتە، ۋە جۇمھۇرىيىتىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ
مەدەنىيەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تەشكىلات بولسىمۇ،
ئەمەلىيەتتە، «ئۇ. ئا. ت»نى يوقىتىپ، مىللىي ئازاتلىق
ھەرىكىتىنىڭ ئىزگىنىنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن كۈرەشمەكتە.
ئۇنىڭ كەينىدە، بولسا، موسكۋالىق خوجايىنلار تۇرىدۇ! تېخى
يېقىندىلا «ئىستىپاق» پرېزىدىيۇمى ئەركىن ئالپتېكىننى قول-
غا كەلتۈرۈپ، «خەلقارا شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر ئىتتىپاقى
كېڭىشى»نى قۇرۇپ چىقتى. ئەنە شۇ مەخسەتتىكى ئۇرۇنۇش
بولماي نېمە؟ ئۇنداق بولمىغاندا «خەلقارا كېڭەش»نى يالغۇز
قەھرىمان بىلەن ئەركىن ئىككىسىلا قۇرۇۋالاتتىمۇ!

تەسقىسى «ئىستىپاق»، رەھبەرلىرى خوجايىنلار تاپشۇرغان ۋە-
زىپىنى بىرلىكتە ئورۇنداپ كېلىۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بار
لىق ئىشلاردا «ھۆكۈمەت»نىڭ قوللىشىغا ئېرىشەلەۋاتىدۇ.
ئويلاپ كۆرەيلى: «ئىستىپاق» يالغۇز قازاقىستاندىلا ئەمەس،
مۇستەقىل دۆلەت ھېساپلانغان قىرغىزىستان، ئۆزبېكىستانلاردى-
مۇ پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان «دۆلەتلەر ئارا» تەشكىلات
تۇرسا، ئەدلىيە مىنىستىرلىكى ئۇنى بىلىپ تۇرۇپ، قانداقچە
رويخەتتىن ئۆتكۈزۈۋەتتى؟

«ئىستىپاق» ئۆزىنىڭ نىزامنامىسىدە، ئېنىق قىلىپ:
-«ئۇ. ئا. ر.» دا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆز يېرىگە تارىخى،
مىللىي ھوقۇقلىرىنىڭ بار ئىكەنلىكىگە كېپىل بولالايدىغان،
ئۇنىڭ مىللىي جەھەتتىن قايتا تىكلىنىشى ئۈچۈن سىياسىي
ئىجتىمائىي ۋە ئېتنو-دېموكراتىيىلىك شارائىتلار بىلەن تە-
مىنلەيدىغان دېموكراتىك دۆلەت تۈزۈمىنىڭ تەشكىل تېپىشىغا
ياردەم كۆرسىتىدۇ» دەپ يېزىلغان تۇرسا، ئەدلىيە مىنىستىر-
لىكى: «-دېمەك، قوشنا دۆلەتنىڭ ئىچكى ئىشىغا ئارىلاشقانلىق
بولىدۇ» دېمەستىن، رويخەتتىن قانداقچە ئۆتكۈزۈۋەتتى؟
«ئۇ. ئا. ت» ئۆز پروگراممىسىدا «قازاقىستان تېررىتورىيىسىدە
ئۇيغۇرلارغا مىللىي ئاپتونومىيە تەلەپ قىلمايمىز» دەپ
يېزىپ قويسىمۇ، سەلەر ئاپتونومىيە تەلەپ قىلىسىلەر دەپ
سوئال-سوراق قىلغان قانۇن ئورۇنلىرى، تەرمانىڭ مىللىي
ئاپتونومىيە تەلەپ قىلىپ، گېزىت-ژۇرناللاردا ئېلان قىلغان
ماقالىلىرىنى ھەجەپ، كۆرمەسكە سېلىۋالىدىكەنا؟

«ئىستىپاق» ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنى-
دىغان تەشكىلات تۇرسا، ئۇنىڭ پرېزىدېنتى شەرقىي تۈركىستان
نىڭ تەقدىرىنى ھەل قىلىدىغان «خەلقارا» سىياسىي يىغىنلارغا
ھېچبىر توسقۇنلۇقسىز قاتنىشىۋاتقانلىقى قانداق ئۇنىڭغا
كىم ئاسانلىق يارىتىپ بېرىۋاتىدۇ؟

مۇشۇنداق سوئاللار كۆرمىسەك بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ جاۋابى بىرلا:
بۈگۈنكى «ئىستىپاق»، ئۇ-يالانما تەشكىلات، ئۇنىڭ پرېزىدې-
يۇمى، ئۇنىڭ پرېزىدېنتى موسكۋالىق خوجايىنلارنىڭ تاپشۇرۇغ-
نى ئورۇنلاۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ۋەتەن داۋاسىنى قىلغۇچى قىياپىتىد-
مەيدانغا چىقىۋاتقانلىقى، ھەرگىزمۇ ۋەتەننىڭ ئىستىقلالىنى
كۆزلەۋاتقانلىقى ئەمەس، مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ ئىز-
گىنىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىشقا ئىنتىلگەنلىكىدۇر.

ئەزىز قېرىنداشلار!

بىزنىڭ يېقىنقى يۈز يىللىق تارىخىمىز قايتا-قايتا ئىس-
پاتلىغان ھەقىقەت شۇكى: ئۇيغۇر خەلقى قاچانىكى مىللىي ئا-
زاتلىق ھەرىكەت باشلىسا، رۇس ۋە خىتاي ئىمپېرىيىلىرى ئۆز
گۇماشتىلىرى ئارقىلىق ئارىلىشىۋالىدۇ. ئۇيغۇرىستاننىڭ
مۇستەقىل دۆلەت بولۇشىغا يول قويماسلىقتا، ھېچبولمىغاندا
ھەرىكىتىنى ئۆزلىرىنىڭ جاھانگىرلىك مەنپەئەتلىرىگە بويسۇن-
دۇرۇشقا تىرىشىدۇ. 1944-1949-يىللاردىكى مىللىي ئازاتلىق
ھەرىكىتى شۇنداق بولغان ئىدى، بۈگۈنكى مىللىي ئازاتلىق
ھەرىكىتىمۇ شۇنداق بولۇۋاتىدۇ. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا:
بىزنىڭ مىللىي دۈشمەنلىرىمىز مۇندىن 50 يىل بۇرۇن «شەرقىي
تۈركىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى»نى ئۆز قولى بىلەن قۇرۇپ
ئۇ ئارقىلىق ھەرىكەتنىڭ ئىزگىنىنى ئۆز قولىغا ئالغان بول-
سا، بۈگۈن «ئۇيغۇرلارنىڭ دۆلەتلەر ئارا ئىتتىپاقى»نى قۇ-
راشتۇرۇپ چىقىپ، شۇنىڭ ۋاستىسى بىلەن ھەرىكەتنىڭ ئىزگى-
نىنى ئۆز قولىغا ئېلىۋاتىدۇ!

مۇندىن 50 يىل بۇرۇن بۇرھان شەھىدى، ئابدۇكېرىم قاتار-
لىق مىللىي خائىنلاردىن پايدىلانغان بولسا، بۈگۈن قەھرى-
مان غوجامبەردى، دولقۇن ياسىن، يولداش ئازامات قاتار-
لىقلاردىن پايدىلىنىۋاتىدۇ.

50 يىل بۇرۇن مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ ئىزگىنى شۇ چاغد-
كى يالانمىلار ئارقىلىق ياتلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ قالغانلىق-
تىن ئىنقىلاپ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان ئىدى.

بۈگۈنكى مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىنىڭ ئىزگىنى ھازىرقى
يالانمىلار ئارقىلىق ياتلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتىدىغان بولسا
بۇ قېتىمقى ھەرىكىتىمىز چوقۇم مەغلۇبىيەتكە ئۇچرايدۇ!

بىز 1944-1949-يىللاردىكى مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتى-
نى خاتىرىلىگەندە ئاشۇ ھەرىكەتنىڭ تەجرىبە-ساۋاقلىرىنى ئۇپ-
دان ئۇنتۇمىسىمىز، بۈگۈنكى ئىشىمىزغا تەدبىق قىلىشىمىز
كېرەك. ئىچكى-تاشقى دۈشمەنلەرنىڭ ئىغۋاگەرچىلىك ۋە سۇيىقەس-
لىرىدىن ھوشيار بولۇپ، مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتىمىزنى
توغرا يول بىلەن ئالغا باشلاپ، ئاخىرقى غەلىبىنى قولغا
كەلتۈرۈشىمىز كېرەك.

ياشىسۇن ۋەتىنىمىزنىڭ مۇستەقىللىقى ئۈچۈن بولۇۋاتقان كۈرەش!

***

مۇئەللىپتىن:

ھۆرمەتلىك گېزىتخانلار!

مەن بۇ دوكلاتنى شۇنىڭ ئۈچۈن ئېلان قىلىۋاتىمەنكى: مەن ئۆ-
مرىمدە 3 قېتىم مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەتكە قاتنىشىپ
نۇرغۇن ئىشلارنىڭ گۇۋاھچىسى بولدۇم، نۇرغۇن ئىشلارنى ئۆز
بېشىمدىن كەچۈردۈم، نۇرغۇن ۋەقەلەرنىڭ خۇجەتلىك دەلى-
لىرىنى كۆردۈم ۋە ئاڭلىدىم. مەن بىلىدىغان مۇشۇ ئىشلار
نى ئۆتكەل بىلىدىغان ئادەملەر ئاز: ئۇلار ئۆزلىرى بىلگەن
سىرلارنى ئېچىپ ئېيتىشنى خالىمايدۇ. ئۇنىڭ سەۋەبى: بەزىلەر
ھەقىقەتنى ئېيتىشتىن قورقىدۇ. بەزىلەر ئېھتىيات قىلىدۇ.
بەزىلەر: سوۋېت ھۆكۈمىتى يەنە كېلىپ قالامدىكىن دەپ ئەندى-
شە قىلىدۇ. ئەڭ بولمىغاندا: دۈشمەننى كۆپەيتىپ نېمە قى-
لىمىز دەپ ئويلايدۇ.

نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مەندىمۇ شۇنداق ئويلار بولغان، شۇڭا
ئۆزەم بىلىدىغان نۇرغۇن سىرلارنى ئاشكارە قىلماي كەلگەندى-
م. ھازىر بولسا، يېشىم چوڭىيىپ قالدى، ۋاقىت غەنىمەت، شۇڭا
يازىدىغاننى يېزىپ، ئېيتىدىغاننى ئېيتىپ كېتىشىم كېرەك.
بولۇپمۇ، مېنىڭ خەلقىمنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق يولىدىكى
جاپالىق كۈرەشلىرىدە، ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك قىلغان خائىنلارنى،
قوي تېرىسىگە ئورىنىۋالغان بۆرىلەرنى بىلىپ تۇرۇپ، پاش
قىلماي يوشۇرۇپ قېلىش-خەلقىمگە خىيانەت قىلىش بىلەن بە-
راۋەر دەپ ھېساپلايمەن.

شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە، ئۆز بېشىمدىن كە-
چۈرگەن، كۆرگەن، ئاڭلىغان، قىسقىسى، ئۆزەم ئېنىق بىلىدىغان
ئىشلارنى مۇشۇ دوكلادىم ئارقىلىق ھەم ئېيتىپ، ھەم يېزىپ،
قالدۇرۇشنى مۇۋاپىق كۆردۈم.

مۇشۇ قارارلىرىم ئۈچۈن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ دۈشمەنلىرى مېنى
ياماڭ كۆرۈشى، تۆھمەت ۋە سۇيىقەست ئۇيۇشتۇرۇشى ھەتتا، ئۆل-
تۈرۈشى مۇمكىن. ئۇنىڭسىزمۇ ماڭا كېچىلەردە تېلېفون
قىلىپ: -«سېنىڭ ئەجىلىڭ بىزنىڭ قولىمىزدا، ئۆلۈمىڭ ئالدى-
دا ئۇچرىشىمىز!» دەۋاتقانلار بار.

ئەگەر مېنىڭ تەقدىرىمگە، دۈشمەننىڭ قولىدا ئۆلۈش يېزىل-
غان بولسا، ئۇنىڭغىمۇ مەن تەييار. مېنىڭ جېنىم -ئۆز خەل-
قىمنىڭ ئازاتلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ جەڭ مەيدانىدا شېھىت
بولغان سىڭلىم رىزۋانگۈل ۋە ھەمدۇۋانىڭ جېنىدىن ئارتۇق ئە-
مەس. مېنىڭ ھاياتىم -ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئازاتلىق ئىشىغا
بېغىشلانغان ھايات! مەن جان تېنىمنى خەلقىم ئۈچۈن ياشىدىم،
ئۆلسەم ئەنە شۇ خەلقىم ئۈچۈن ئۆلىمەن. مېنىڭ ئۆز خەلقىمدىن
ئايايدىغان ھېچنەرسەم يوق!

مۇشۇ دوكلاتتا ئېيتىلغان پىكىرلەر، كەلتۈرۈلگەن پاكىتلار
ئەينى ھەقىقەت بولۇپ، ئۇنىڭغا شۇبھە قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق.
ۋاقىت -ئەڭ ئادىل قازى، كېلەچەك تارىخ، مېنىڭ ئېيتقان
پىكىرلىرىمنىڭ، كەلتۈرگەن پاكىتلىرىمنىڭ ھەقىقەت ئىكەن-
لىكىنى جەزمەن ئىسپاتلايدۇ دەپ ئىشىنىمەن.

دوكلاتچى: ھاشىر ۋاھىدىي

1994-يىلى 13-نويابىر. ئالمۇتا.